

Retsvidenskab og psykologi i et tværvideenskabeligt forhold

Journal of **Anthropological Psychology**

No. 12, 2003,

Department of Psychology

University of Aarhus

Abstract

Hvad vil det egentlig sige, at vi er i stand til at handle i forhold til omgivelserne? Og hvad vil det sige at have og tage ansvar for sine handlinger? Handlings- og ansvarsbegrebet undersøges i denne artikel i det tværvideenskabelige felt mellem retsvidenskab og psykologi. De to videnskaber nærmer sig den menneskelige aktør i forskellige livssammenhænge og fra forskellige videnskabelige perspektiver hvilket kan være til gensidig inspiration.

Target-artiklen

Preben Bertelsen	<i>Retsvidenskab og psykologi i et tværvideenskabeligt forhold. En fælles antropologi for de to videnskaber</i>	2
------------------	---	---

Kommentarerne

Svend Brinkmann	<i>To slags spørgsmål til subjektivitet og den frie vilje</i>	26
Jørgen Dalberg-Larsen	<i>Tværvideenskab, praktisk fornuft og jura</i>	30
Niels Engelsted	<i>Fra midt i vadestedet</i>	33
Simo Køppe	<i>Videnskab og videnskab</i>	41
Kasper Lippert Rasmussen	<i>Determinisme, praktisk fornuft og retfærdighed</i>	43
Charlotte Mathiassen	<i>Psykologer som retsvidenskabens fanger?</i>	47
Sten Schaumburg-Müller	<i>Handlingsbegrebet i strafferettens almindelige del. Et grundlag for tværvideenskab?</i>	52
Erik Schultz	<i>Lad den, der er tilregnelig, kaste den første sten</i>	57
Jan Tønnesvang	<i>Skal fanatiske forbindelser forbydes ved lov?</i>	60
Replikken		
Preben Bertelsen	<i>Replik I: Moral, Psykologi og den antropologiske grundmodel</i>	61
Preben Bertelsen	<i>Replik II: Replik til de enkelte</i>	71

Preben Bertelsen

Psykologisk Institut, Aarhus Universitet

Retsvidenskab og psykologi i et tværvideenskabeligt forhold

En fælles antropologisk grundmodel for de to videnskaber.

1. Indledning

Retsvidenskab¹ og psykologien beskæftiger sig i det væsentlige med et fælles område, nemlig hvordan vi som mennesker med vore handlinger i gensidig afhængighed indretter os i tilværelsen. Nogle gange ved fælles hjælp og omsorg, og andre gange i konflikter, der kan være små og lette at håndtere, andre gange dybe og skæbnesvangre både for den enkelte og for den sameksistens vi i bund og grund alle er afhængig af. Man kan sige, at de to videnskaber beskæftiger sig med det *samme* større menneskelige eller *antropologiske* domæne i verden. Et domæne, der udgøres af mennesket, dets tilværelsesformer og tilværelsesformende handlinger.

Det ville derfor være oplagt om retsvidenskab og psykologien indgik i et fælles tværvideenskabeligt forhold. I et tværvideenskabeligt samarbejde ville al den viden om det antropologiske domæne, der produceres af videnskaberne i hver deres perspektiv, kunne føre til en gensidigt akkumulerende indsigt i, forståelse for og forklaring på fænomenerne omkring vores tilværelse, forhold og handlinger.

Spørgsmålet er, om retsvidenskab og psykologi kan indgå i et *ægte* tværvideenskabeligt forhold. Et ægte tværvideenskabeligt forhold er et forhold, hvor den ene videnskab ikke er reduceret til "hjælpevidenskab" eller "støttefag" for den anden. Det er et forhold, hvor de ganske vist har det samme domæne i verden som genstandsfelt, men *perspektiverer* det forskelligt ud fra forskellige teoretiske og praktiske *opgaver, interesser og metoder*. Netop i dette forhold – *forskelligartede perspektiveringer af samme*

domæne – vil de to videnskaber (og andre videnskaber, der kan indgå i samme forhold) kunne deltage i en fælles berigelse af vores overordnede teoretiske indsigt i og praktiske håndtering af det menneskeliges område i verden.

Det er problemstillingen omkring det *ægte* tværvideenskabelige forhold mellem retsvidenskab og psykologi, der undersøges i denne artikel.

Den almene tese i artiklen her er, at ægte tværvideenskabelighed forudsætter, at de forskelligartede perspektiveringer er *kompatible*. Hvis den viden, der udvikles i den ene videnskab ikke er kompatibel med den viden, der udvikles i den anden, så kan de ikke sættes sammen til en fælles overordnet sammenhængende viden. Hvad der skal forstås ved at to videnskaber er – eller forsøges gjort – *kompatible* kan bestemmes ud fra følgende overvejelse:

- En perspektivering er bestemt ved den overordnede eller bagvedliggende *måde* at danne teoretisk forklarende og praktisk handlingsanvisende begreber, modeller og teorier på. Denne måde ligger i en grundforestilling om genstandsområdet, og hvordan det skal forklares og håndteres. For så vidt der er tale om det menneskelige genstandsområde, kan man sige, at denne grundforestilling udgør det almene menneskebillede eller den antropologiske grundmodel i den pågældende videnskab.
- Det er den antropologiske grundmodel (hvad enten den nu er tavst underforstået eller eksplicit udarbejdet) der bestemmer - eller perspektiverer - arten af hypoteser der opstilles, arten af empiriske undersøgelser der foretages, arten af teoretiske forklaringer der udvikles, og arten af håndteringsprincipper for praktiske problemer der udvikles.
- På den ene side (eller om man vil: ovenfra-og-ned) formgiver og retningsgiver den antropologiske grundmodel det videnskabelige arbejde. På den anden side (nede-fra-og-op) er det jo i det konkrete videnskabelige og praktiske arbejdes forankring i virkelighedens problemstillinger, at det grundmaterialet til en sådan antropologisk grundmodel overhovedet skabes og får sin realisme (ellers ville den jo blot være en fritsvævende konstruktion, der ikke handlede om noget i virkeligheden).

¹ Retsvidenskab (hvv. almen retslære) bruges her som en overordnet betegnelse for den videnskab – eller den disciplin inden for Jura, om man vil – som beskæftiger sig med de retlige grundproblemer. Andre discipliner inden for Jura – de dogmatiske discipliner – beskæftiger sig med hvilke retsregler, der rent faktisk gælder inden for de forskellige retsområder, så som formueret, familieret etc., og med hvordan man løser konkrete retsproblemer. I retsvidenskab – som her bestemt – beskæftiger man sig derimod med, hvad ret og lov i det hele taget er for noget, og hvornår/hvordan retlige løsninger kan siges at være retfærdige. Hertil hører også spørgsmål om forholdet mellem retten og så naturen, samfundet, kulturen og det menneskelige sind. Som sådan beskæftiger retsvidenskab sig også med forholdet til andre videnskaber.

Tilbage til spørgsmålet om kompatibilitet: I det omfang at "to stykke viden" (det være sig forklarende modeller eller en empiristyrede eller praksisledende hypoteser) er perspektiveret i/af samme art af antropologisk grundmodel med samme overordnede genstandsområde og samme grundlæggende forklaringsmåde, så er de også kompatible. Så kan de også integreres i en samlet overordnet viden – eller: *integreres i samme antropologiske grundmodel af det antropologiske domæne* som sådan. Kort sagt: De to videnskaber er kompatible eller kan gøres kompatible ved at have fælles antropologisk grundmodel, en fælles grundlæggende måde teoretisk at forklare og praktisk at håndtere (forskellige) fænomener/opgaver inden for det i bund og grund samme genstandsområde.

Opgaven der stiller sig i denne artikel er at vise, at retsvidenskab og psykologi kan indgå i et ægte tværvideenskabeligt forhold. Det skal gøres ved at vise, at det er muligt at udvikle en sådan fælles almen antropologisk grundmodel. Som allerede indledningsvist antydnet skal dette gøres ved at udvikle den antropologisk grundmodel med udgangspunkt i, hvordan vi som mennesker indretter os i vore fælles tilværelser via vore *handlinger*. Det er dermed den menneskelige handling, som er det centrale antropologiske genstandsområde.

I artiklen her skal vi tage udgangspunkt i de handlingsbegreber vi retsvidenskabeligt (eller som en opgave for den almene retslære) kan identificere i straffeloven. Retsvidenskaben identificerer bestemte centrale sider af vore handlinger: (1) Dette at handle med *forsæt*, dvs. at handle ansvarligt og (2) dermed at kunne handle som en person, der kan *tilregnes* ansvarlighed for egne handlinger og dermed handle som en *tilregnelig* person. (3) At *binde* sig til at handle i overensstemmelse med loven. (4) At handle på en lovreguleret måde, der er *retfærdig*. Disse fire handlingsfænomener står helt centrale i en retsvidenskabelig antropologi.

Den specifikke tese i denne artikel er, at en psykologi, der ikke baserer *sin* antropologi på en identificering og teoretisk forklaring af netop disse handlingsfænomener, er en psykologi, der ikke er i stand til at forklare noget ganske væsentlig i den menneskelige psyke. En sådan psykologi vil derfor svigte sin egen erkendelsesopgave og sit bidrag til vores erkendelseskultur og den samlede indsigt i det antropologiske område. Psykologien *kan* og *bør* lade sig berige tværvideenskabeligt ved om ikke andet, så at få identificeret disse af retsvidenskaben udpegede genstandsområder inden for det antropologiske domæne, der også er psykologiens.

Perspektivet i denne undersøgelse er altså forskudt, således at der først og fremmest fokuseres på disse reale handlingsfænomeners *fordring* til, at *psykologien* udvikler sine overordnede teoretiske modeller (sin antropologi). Både mht. sin forklaringskraft og sit genstandsområde – herunder også sider af det antropologiske område, som udpeges af retsvidenskaben. Både så psykologien selv kan fange det væsentlige i sit eget domæne, og så den kan indgå på en

brugbar måde og med kompatible begreber i et tværvideenskabeligt videnskabeligt forhold til retsvidenskaben. Perspektivet kunne også have været forskudt til den anden side: også store dele af retsvidenskaben har besvær med disse handlingsfænomener, fordi den selv reducerer sine videnskabelige forklaringsmåder til former, der ikke er tilstrækkelige til formålet.

2. Affinitet mellem retsvidenskab og psykologi

Undersøgelsen af forholdet mellem retsvidenskab og psykologi tager udgangspunkt i strafferetten og mere præcist i et skema over strafbarhedsbetingelserne.

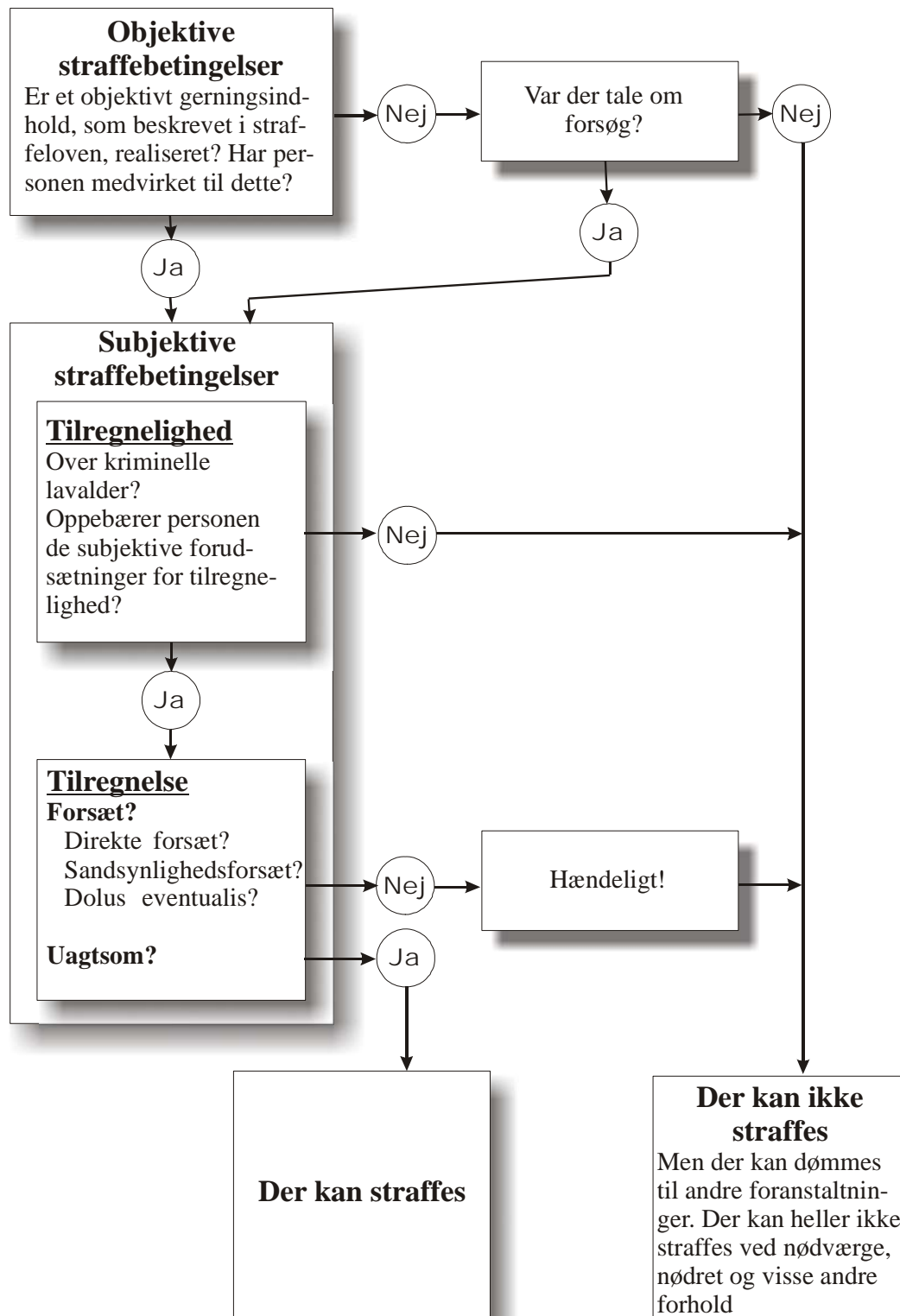
Udgangspunkt i strafferetten. Skemaet i figur 1 viser hvilke betingelser, der skal være opfyldt, for at der kan idømmes straf. Skemaet er holdt ganske simpelt og dækker ikke over den kompleksitet, der kendetegner hele det strafferetlige område. Det skal alene illustrere det essentielle i strafferettens antropologi og affiniteten til psykologien og dens antropologi.

Oversigt over strafferets-skemaet og de centrale begreber. Der skelnes mellem de objektive og de subjektive straffe-betingelser. Kun når både de objektive og de subjektive straffe-betingelser er opfyldte, kan der straffes.

De *objektive straffe-betingelser* handler om "hvad der skete" og "hvem der gjorde det". De objektive straffe-betingelser er opfyldt, (a) hvis og kun hvis en gerningsindholdet ved hjælp af lovens ordlyd kan beskrives som et brud på en sådan lov, og (b) hvis og kun hvis personen er gerningsperson, dvs. har udført eller medvirket til gerningen. Hvis gerningen ikke er eller kun delvis er realiseret, undersøger man, om der var tale om et forsøg på at realisere den. I så tilfælde kan der også straffes.

De *subjektive straffe-betingelser* handler om, hvorvidt gerningspersonen almindeligvis er på et sådant mentalt udviklingsstade og i gerningsøjeblikket også rent faktisk befandt sig i en sådan mental tilstand, at det er ret og rimeligt at holde vedkommende ansvarlige for gerningen og at straffe ham/hende. Vi spørger: var gerningspersonen overhovedet *tilregnelig* i gerningsøjeblikket?

Den centrale overvejelse mht. de subjektive straffe-betingelser og tilregneligheden er, hvordan en gerning kan *tilregnes* gerningspersonen, dvs. på hvilken måde og med hvilken form for ansvarlighed vedkommende udførte, medvirkede i eller forsøgte på gerningen. Først og fremmest straffes der, når der er tale om *forsæt*, dvs. når gerningspersonen faktisk har som mål at opnå netop det, som er ulovligt (bilisten kørte ind i sin forhadte rival for at dræbe ham).

Figur 1 viser en oversigt over de vigtigste sammenhænge mellem elementerne i (dansk) strafferetslig tænkning

Der kan også efter omstændighederne straffes, når der har været tale om *uagtsomhed* (bilisten kørte med vanvittig fart igennem et stille villakvarter og kom derved uden at ville det til at påkøre et legende barn), dvs. når gerningspersonen ganske vist ikke direkte som mål havde at opnå det, som er ulovligt, men (a) alligevel kom til at bevirke dette objektivt set ulovlige gerningsindhold og (b) kunne, burde og skulle have foretaget sig noget, så lovbruddet var blevet undgået.

Hvis personen ikke ville gerningsindholdet og heller ikke havde mulighed for at undgå det, er der tale om noget *hændeligt*.

Tilregnelighedens psykologiske affinitet. Personer, der er utilregnelige i retslige betydning, er de personer, som ikke kan tilregnes strafbare handlinger, og som derfor ikke opfylder strafbarhedsbetingelserne. Ifølge dansk straffelov kan det være personer, der har handlet i nødværge eller har handlet for at hindre ulovligheder (f.eks. men en til situationen afpasset tvang i forbindelse med civil anholdelse). Det er også personer, der har handlet i stærk ophidselse eller skræk, og det er børn under 15 år. Endelig er der tale om personer, der på gerningstidspunktet i mental henseende var utilregnelige. Herom siger straffelovens § 16:

"Personer, der på gerningstiden var utilregnelige på grund af sindssygdom eller tilstande, der må ligestilles hermed, straffes ikke. Tilsvarende gælder personer, der var mentalt retarderede i højere grad. Befandt gerningsmanden sig som følge af indtagelse af alkohol eller andre rusmidler forbigående i en tilstand af sindssygdom eller i en tilstand, der må ligestilles hermed, kan straf dog pålægges, når særlige omstændigheder taler for derfor.

Stk. 2. Personer, der på gerningstiden var mentalt retarderet i lettere grad, straffes ikke, med mindre særlige omstændigheder taler for at pålægge straf. Tilsvarende gælder personer, der befandt sig i en tilstand, som ganske må ligestilles med mental retardering."

Utilregnelighedsbegrebet har en lang historie, og dens rødder kan spores et par tusind år tilbage, til romerretten, og endda før denne. I Danmark kan straffefrihed for utilregnelighed spores i al fald fra 1200-tallet. Særligt oplysende er den måde, man i nyere tid har forsøgt at håndtere utilregneligheden i engelsk og amerikansk ret.

Ifølge den engelske *McNaughtan Rule* fra 1843 kommer en person ind under utilregnelighedsbestemmelser, hvis forsvaret kan vise, at gerningspersonen på gerningstidspunktet ikke vidste, hvad han/hun gjorde, eller, hvis vedkommende vidste, hvad han/hun gjorde, så ikke vidste, at dette var forkert.

Det afgørende er her, hvad gerningspersonen *ved*, altså den kognitive dimension. Denne bestemmelse blev dog efterhånden, og ikke mindst i lyset af den gryende psykologiske og psykiatriske videnskab, mødt med stigende kritik. Indvendingen lød, at det kun er meget få personer, der ikke ved, hvad de gør hhv. ikke ved, at det, de gør, er uret.

Man var i stigende grad kommet til indsigt i, at visse personer godt ved, at det de gør, er forkert og ulovligt, men de kan simpelthen ikke lade være – f.eks. kleptomaniere.

Man kan så forsøge at lægge tyngden på, hvad gerningspersonen *ville* med sin handling. Ifølge dette voluntære kriterium er en gerningsperson utilregnelig, hvis vedkommende ikke kan styre sig selv og ikke kan mobilisere den fornødne modvilje mod sine egne kriminelle handlinger og tilbøjeligheder. Problemet med et sådant kriterium på utilregnelighed blev imidlertid også hurtigt klart. Det kan være ret og rimeligt at undskylde kleptomani med utilregnelighed, hvis vedkommende *ikke kan* ville lade være med at stjæle. Vedkommende er imidlertid næppe utilregnelig, hvis han/hun godt *kan* ville lade være, men simpelthen bare *ikke vil* tage sig sammen og lade være. Men hvordan skal man skelne mellem (a) ikke at *kunne* opvise en tilstrækkelig vilje til at gøre det rette, hhv. modvilje mod det urette og (b) bare ikke at *ville* opvise en tilstrækkelig vilje til det rette hhv. modvilje mod det urette? Hvis der ikke findes sikre metoder til at skelne mellem ikke at ville og ikke at kunne ville, er det et retsligt upraktisk kriterium.

I 1954 blev *The Durham Rule* formuleret. Her siger man, at en person er utilregnelig, hvis vedkommendes handlinger er *en følge af* psykisk sygdom. Derved forsøger man at komme uden om videns- og viljekriterier ved at basere vurderingen af personen på psykologisk og psykiatrisk diagnostik. Altså: hvis en person kan diagnosticeres som kleptomani, er vedkommende utilregnelig. Kritikken imod denne bestemmelse er, at selve rettens autonomi er truet, idet de væsentlige retslige spørgsmål og afgørelser da reelt bliver lagt uden for rettens regi og givet til de psykologiske og psykiatriske eksperter, der kan foretage diagnosticeringerne.

American Law Institute forsøgte at råde båd på denne situation med følgende bestemmelse:

En person er ikke ansvarlig for en kriminel gerning, hvis vedkommende på gerningstidspunktet som følge af mental sygdom eller defekt mangler substantiel kapacitet til at indse gerningens kriminalitet eller til at tilpasse sin gerning til lovens krav.

Med denne bestemmelse blev rettens autonomi i forhold til ekspertvidneudsagn genoprettet og sikret. Det anerkendes, at mental sygdom og defekt spiller en rolle mht. gerningspersonens psykologiske kapacitet til (kognitivt) at vurdere og (voluntært) at kontrollere sine handlinger. Men det er alene op til retten selv at *definere*, om en given mental tilstand anses for at indbefatte tilstrækkelig kapacitet, således at man vil *tilregne* gerningen til gerningspersonen og altså finde vedkommende *tilregnelig*.

Dette korte rids fra engelsk og amerikansk retshistorie viser, at *rettens og de politiske lovgiveres autonomi* skal opretholdes. Det er alene op til den politiske lovgivning og retten at fastsætte de subjektive straffebetingelser og tilregneligheden. Det skal ikke fastsættes af eksperter fra andre videnskabsgrene. Det er retsinstitutionen, der i sidste ende fastlægger den antropologi og de definitioner og begrebsdannelser, der lægges til grund for strafferetten.

Tilregnelsens psykologiske affinitet. Ifølge dansk ret er der, som det fremgår af figur 1, tre måder, man kan tilregne en gerning til en person: (1) vedkommende kan have udført handlingen, medvirket til den eller forsøgt på den med *forsæt*, (2) han/hun kan have gjort det *uagtsomt*, og (3) der kan være tale om, at det, der skete, var *hændeligt*.

Man finder i den danske straffelov ingen definitioner af, hvad der skal forstås ved *forsæt*. I et forarbejde til straffeloven fremsat i Folketinget i 1924 siges det imidlertid:

§ 20. [...] stk. 2. *Forsæt foreligger, når gerningsmanden ved sin handling vil hidføre, hvad der efter loven kræves til forbrydelsen, eller anser denne indtræden som en nødvendig eller overvejende sandsynlig følge af gerningen eller vel kun anser forbrydelsens indtræden som mulig, men ville have handlet, selv om han havde anset den som sikker.* (Folketingets webside 2001b).

Der foreligger *direkte forsæt*, hvis gerningspersonen med sin handling har haft til hensigt at udføre, medvirke til eller forsøge på lovbruddet. Det er ligegyldigt om vedkommende anser det for at være meget eller kun lidt sandsynligt, at det, han/hun har til hensigt, lykkes. Det centrale er, at det for gerningspersonen netop kommer an på realisere gerningsindholdet. På den ene side er forsæt noget andet end blot et ønske/idé/plan om at gøre noget. Forsæt findes kun *i og med* en handling, der rent faktisk er blevet iværksat. På den anden side er det heller ikke afgørende, om målet for handlingen – f.eks. at rive tasken fra den gamle dame – rent faktisk blev opnået, eller handlingen mislykkedes, så det blot blev ved forsøget. Der er under alle omstændigheder tale om forsætlig handling.

Der findes situationer, hvor gerningspersonen måske ville forsvare sig med, at han/hun ikke *så* direkte og ikke *så* målrettet gik efter gerningsindholdet ("det var mere ligesom om, jeg bare skød i retning af ham"). Her vil man også takser handlingen som *forsæt*, mere præcist som et *sandsynlighedsforsæt*. Der foreligger f.eks. sandsynlighedsforsæt hvis gerningspersonen

"... uden at tilstræbe dødens følge, indser dens indtræden som overvejende sandsynlig, f.eks. ved et knivstik anser det som overvejende sandsynligt, at den ramte vil blive dræbt." (Folketingets webside 2001a)

Begge disse former drejer sig om handlinger, hvor gerningspersonen i og med sin handling direkte retter sig mod det lovbrudende gerningsindhold.

Der er imidlertid også situationer, hvor lovbruddet mere er en indirekte konsekvens af en handling, som ikke i sig selv er ulovlig. Et eksempel fra virkeligheden (jf. Folketingets webside 2001a) er, at person A er chauffør i en bil med en anden person B som passager. Denne passager bliver sat af, går hen og kaster en håndgranat efter en tredje person, løber tilbage og sætter sig ind i bilen, og person A kører skyndsomt fra gerningsstedet. Man kan ikke sige, at person A direkte har gået efter at skade/dræbe den tredje person. Men man bestemmer alligevel person A's handling som lovbrud af

forsætlig karakter, nærmere bestemt af formen *dolus eventualis*, idet man siger, at

"*Det afgørende er [...] om gerningsmanden, der har indset muligheden af, at en vis følge vil indtræde, har accepteret muligheden for, at følgen vil indtræde. [...] denne mulige følge foretrækkes, når alt kommer til alt, af gerningsmanden frem for at give afkald/afholde sig fra handlingen [...] Det er også blevet udtrykt således, at den tiltalte tager det, der gør handlingen strafbar, med i købet.*" (Folketingets webside 2001a)

Dolus eventualis er vanskelig, og Højesteret (Folketingets webside 2001a) har anbefalet, at det udlægges som *det positive indvilligsforsæt*: Vi går ud fra, at gerningspersonen har indset, at følgen vil kunne indtræde, og at han/hun har accepteret denne mulighed. Det anbefales altså, at vi går ud fra hvad gerningspersonen *faktisk har* besluttet sig til. I eksemplet har A besluttet sig til at acceptere den indirekte konsekvens af sine handlinger.

Ved *uagtsomhed* har der ikke været tale om forsæt under nogen form. Der kan f.eks. være tale om en bilist, der med (alt for) stor fart kører igennem et stille villakvarter og derved påkører et legende barn. Det kan være, at bilisten helt har set bort fra eller slet ikke har haft sin opmærksomhed på risikoen for at dette ville ske. I så tilfælde handler han/hun alene uagtsomt. Et andet eksempel er en spritbilist, der mister herredømmet over sin bil og derved påkører en cyklist. Også denne spritbilist har set bort fra risikoen og har derfor alene handlet uagtsomt (men bilisten dømmes for selve dette at han/hun overhovedet kørte påvirket). Om en spritbilist, der kører en cyklist ihjel, vil vi som regel antage, at han/hun ville have undladt at køre, hvis han/hun virkelig havde vidst, hvad der var konsekvensen af denne handling. Hvis bilisten derimod kunne have indset og havde taget med i købet, at cyklisten ville blive dræbt, så havde der været tale om en forsætsform, nemlig *dolus eventualis*.

Det ses tydeligt, at sådanne strafferetslige grundbegreber i høj grad har psykologisk affinitet ved at beskæftige sig med de samme menneskelige fænomener som psykologien: hvad var egentlig gerningspersonens *motiv* og *hensigt*; hvad var det vedkommende direkte *ville* med sine handlinger; hvad vil det i det hele taget sige, at gerningspersonen ville noget; hvad vil det sige, at gerningspersonen måtte kunne *indse* eller *vide* noget om sine handlinger og/eller konsekvenserne af dem; hvad vil det sige, at gerningsmanden *valgte* eller *besluttede* sig for at tage en given konsekvens med i købet; hvad vil det sige, at gerningspersonen på grundlag af situationens karakter og et alment informationsniveau kunne, burde og skulle have været *opmærksom* på, hvad der kunne ske; hvad vil det sige, at gerningspersonen *ikke var opmærksom* eller *helt så bort fra* noget; hvad vil det sige, at man handler i stærk *affekt*, angst eller ophidselse og endelig, hvad vil det sige at være *tilregnelig*?

Lad os se på nogle af de centrale retslige overvejelser, man må gøre sig i den sammenhæng, og hvordan disse overvejelser yderligere hjælper til at præcisere, hvilke fælles berøringsflader retsvidenskab og psykologi har.

Lad os først se på *emotionalitet*. Man kan godt forestille sig, at en person dræbe en anden 'med beklagelse' eller endog er meget ked af at skulle gøre det – f.eks. æresdrab af sin søster i en mellemøstlig kultur. I en psykologisk forklaring på og forståelse af (for) sådanne handlinger er det vigtig også at kende til og inddrage den emotionelle toning. Men det gør ingen forskel for fastlæggelsen af forsættet, om gerningspersonen var glad og tilfreds eller rystet og ked af det under mordet. Derimod kan psykologiske forklaringer om emotionalitetens betydning for handlingen indgå i selve tilregnelighedsspørgsmålet (f.eks. i spørgsmålet om hvorvidt gerningspersonen i gerningsøjeblikket var i sine affekters vold) og i straffefastsættelsen (f.eks. som angivelse af formildende omstændigheder).

I en psykologisk forståelse af en handling er det ligeledes vigtigt at kende til den umiddelbare *grund* til handling, dvs. de(t) umiddelbare mål i situationen, som en person har med sine handlinger. Ligeledes er det også vigtigt at kende til de videre og mere omfattende mere eller mindre ekspliciterede ønsker, drømme og bestræbelser mht. til i det hele taget at *indrette sig en tilværelse* som sådan, dvs. personens *tilværelsesprojektet*.²

Anderledes stiller sagen sig i fastlæggelsen af forsættet. Waaben (1973, p 124) har et eksempel: En person færdes nøgen i sin egen private have, der vender ud mod offentligt område. Her er det ikke afgørende, om handlingen og dette at blive set er forbundet med lystfølelse eller ej. Det er heller ikke afgørende, om hensigten er at vække følelser af en eller anden art hos den ufrivillige beskuer, der færdes uden for haven. For det første er det alene den objektive strafbetegnelse, gerningen som beskrevet i straffeloven og dennes rammesætning af, hvad man kan/bør gøre og tillade sig, der er afgørende. For det andet er det alene *tilregneligheden* (uanset den videre psykologiske karakter af handlingen) og *forsættet* til denne handling, der fastlægges (vedkommende gjorde noget objektivt forkert og gjorde det fuldt tilregneligt).

Tilsvarende gør det heller ingen forskel for forsættsspørgsmålet, om gerningen var led i det ene eller andet videre tilværelsesprojekt. Der kan strafferetlig være tale om forsæt, hvad enten et røveri er led i et tilværelsesprojekt, der går ud på at opnå en tilværelse i luksus og personlig rigdom eller er et led i et tilværelsesprojekt kendetegnet ved at skaffe midler til politisk aktivitet eller måske til en kostbar operation til ens barn på et betalingshospital. Derimod indgår den psykologiske forståelse af handlingsinitierende og formende grund og tilværelsesprojekter i tilregnelighedsspørgsmålet og i straffefastsættelsen. Nogle drenge, der slår deres ufatteligt grusomme og misbrugende far ihjel, har måske under alle omstændigheder handlet med direkte forsæt – men i de videre retslige overvejelser kan det være ganske vigtig og afgørende at forstå, hvilken tilværelsesform, de har levet under og hvilket

videre tilværelsesprojekt (f.eks. opnåelsen af en blot nogenlunde tålelig og menneskelig tilværelse), de med denne handling stræbte efter at realisere.

Retsligt set søger vi altså at fastlægge forsættet uafhængig af emotionalitet, umiddelbare handlingsgrund/-mål og det overordnede tilværelsesprojekt.

Også mht. *uagtsomhedsbegrebet* ser vi klart affiniteten til psykologien i de overvejelser, vi retsvidenskabeligt må gøre os omkring uagtsomhedsbegrebet. Uagtsomhed søges især fastlagt omkring bevidsthedsbegreber, så som hvad gerningspersonen ud fra situationen kunne og burde have været *opmærksom* på, og hvad vedkommende kunne og burde have aktiveret af baggrundsviden og information for alt i alt at iværksætte de krævede handlinger eller afværgehandling. Endvidere indgår der i uagtsomhedsfastlæggelsen overvejelser over, om dette, at gerningspersonen ikke præsterede den rette opmærksomhed måske skyldes, at vedkommende *fortrængte* visse aspekter af situationen, handlingen eller sin egen vidn, eller måske i en slags *selvbedrag* så bort fra dette, eller undlod at *tænke de fornødne tanker ordentlig til ende*. Også her berører en retsvidenskabelig antropologiudvikling og teoriudvikling helt klart de samme fænomener, som psykologien.

Forbehold over for psykologien, retsvidenskabeligt set.

Som det ses, er der høj grad af affinitet mellem retsvidenskab og psykologi angående de handlingsformer, der vedrører den strafferetlige antropologi. Den psykologiske videnskab er da også i løbet af det 20. århundrede kommet op med en lang række teorier om kriminalitet, som har affinitet til de subjektive straffebetingelser og tilregnelighedsspørgsmålet.

Disse psykologiske teorier divergere indbyrdes mht. hvilke slags handlingsfrembringende og handlingsformende kræfter, deres teoretiske forklaringer refererer til. Her blot en ganske kort og grov oversigt: De mere socialpsykologisk orienterede teorier lægger vægt på at identificere disse kræfter, som ydre sociale kræfter. Nogle socialpsykologiske teorier antager, at mennesket ikke på forhånd, fra naturens hånd, er lovlydig. For at blive lovlydig skal individet tilegne sig en række sociale normer, og kriminalitet forklares derfor ved, at det er denne normtilegnelse, der er mislykkedes. Nogle socialpsykologiske teorier lægger vægt på, at det er et spørgsmål om læring, hvor man så enten kan forklarer kriminalitet ved, at den er tillært (som udgangspunkt er mennesket ikke kriminelt, men andre kriminelle mennesker i ens opvækst har udgjort rollemodeller af hvem, man har lært, hvordan man skal være) eller man kan give den stik modsatte forklaring, og forklare kriminalitet med, at den skyldes mangel på læring (som udgangspunkt er mennesket indifferent over for lov og norm, og skal gennem opvæksten have lovlydige rollemodeller for selv at blive lovlydig).

Mere individorienterede teorier identificerer de personlighedsformende og handlingsformende kræfter som indre virkende kræfter. Trækteorier søger at forklare kriminelle handlinger ved, at gerningspersonen er (adfærdsgenetisk) disponeret til at udvikle sig til en person med netop kriminelle træk, dvs. med en tilbøjelig til at handle kriminelt. Kognitive teorier forklarer, at lovlydighed er et spørgsmål om, hvor langt individet er nået i udviklingen af

² Om begrebet tilværelsesprojekt, se Bertelsen 1994 og 2000a. Se i øvrigt også Charlotte Mathiesens Ph.D.-projekt, hvor dette begreb om tilværelsesbegreb benyttes vedrørende fængselsfangers syn på sig selv og deres tilværelses under afsoning, i overgangsfasen til et mere selvstændigt liv, og når de er ude af kontakt med kontrolsystemet (Mathiesen 2001).

sine kognitive kapaciteter til i det hele taget at kunne begribe og kognitivt forarbejde moralske og retslige regler og principper.

Psykoanalytisk orienterede teorier søger at forklare kriminalitet som en følge af ubevidste konflikter mellem på den ene side asociale kræfter (fra det'et), der hensynsløst søger lyst og tilfredsstillelse og på den anden side socialt realitetsorienterede modkræfter (fra jeg'et og overjeget), der imidlertid er for svage til altid at holde de asociale lystkræfter i skak. Ifølge psykoanalysen har vi langt fra fuld indsigt i os selv og i forholdet mellem disse handlingsinitierende og formende kræfter. Derfor er det langt fra op til os selv at vælge, hvordan vi oplever en situation, hvordan vi forholder os til andre mennesker, og hvordan vi i det hele taget vil handle. Men det afgørende i strafferetslig sammenhæng er jo, om vi kan få fastslået, om vedkommende handlede med forsæt, dvs. både kendte til sin handlings art, dens retslige kvaliteter og samtidig var i stand til at kontrollere hvilken art af handlinger, han eller hun rent faktisk udførte. I selve bestemmelsen af forsættet indgår der ikke henvisning til ubevidste motiver. Hvis en mand ved uheld kommer til at køre sin kone ned, så kan vi ikke dømme han med henvisning til, at han i virkeligheden ubevidst stræbte efter hendes død. Omvendt kan vi heller ikke frikende en rocker-aspirant ved at henvise til, at det ubevidst var ham imod, at efterkomme rockergruppens pres i retning af at begå ulovligheder.

Som sagt et ganske groft og unuanceret rids over de psykologiske teorier, men tilstrækkelig alligevel til at illustrere en centrale pointe, nemlig at sådanne psykologiske teorier, uanset deres tilsyneladende forskelle, dybest set alligevel er *af samme slags*. Fælles for disse teorier er, at de alle forsøger at forklare den kriminelle handling ved, at den er initieret, formet og målrettet af *fremmedstyrende* kræfter.

Denne slags forklaringer siger nemlig, at de handlingsformende (og forklarende) kræfter ligger uden for personens rækkevidde og kontrol på en sådan måde, at vedkommende er i disse kræfters vold og dermed *ikke kan gøre for* den handling eller det gerningsindhold, vedkommende medvirkede til eller forsøgte på. Det var disse kræfter, der *'fik ham/hende til'* at handle således. I den sammenhæng er det så i øvrigt underordnet, om der er tale om 'indre' eller 'ydre' kræfter. Det er også underordnet, om der er tale om momentant virkende kræfter, dvs. kræfter der virker lige i gerningsøjeblikket og får gerningspersonen til at handle ulovligt (f.eks. ved akut angst, vrede, stress, desperation eller andet sammenbrud) – eller om der er tale om livshistoriske udviklingsformende kræfter, der mere generelt har formet og disponeret gerningspersonen til kriminalitet.

Hele denne antropologi, der opfatter mennesket som hjælpeløst offer for fremmedstyrende kræfter, som ikke kan *tilregnes* personen, er i direkte modstrid med den antropologi, der ligger i/bag den strafferetslige tænkning. Det understreger kun yderligere behovet for at sikre det retslige områdes autonomi. Skulle man nemlig alene lægge den slags psykologisk tænkning og antropologi til grund for retslige afgørelser, ville man komme i den situation, at *alle og enhver* må betragtes som utilregnelig i retslig betydning. En sådan klinisk retspsykologi, f.eks., vil netop kun kunne operere med begreber om funktionalitet og dysfunktionalitet, og ikke med

begreber om, at en handling var op til personen selv. Derfor vil en sådan retspsykologi heller ikke meningsfyldt kunne operere med et forsæts-begreb og ikke kunne indgå i et ægte tværvideenskabeligt forhold til retsvidenskaben.

Psykologien, vil man med forbehold sige, kan måske i bedste fald (1) sige noget om personens *kapacitet* til at lade sine handlinger reguleres af moralske og retslige forhold, men den kan (2) aldrig fastlægge moralens værdiindhold og grænsen mellem ret og uret som sådan og (3) aldrig fastlægge grænsen mellem tilregnelighed og utilregnelighed og mellem det forsætlige og det ikke-ikke-forsætlige. Rettens *autonomi* skal opretholdes og de objektive og subjektive straffebeholdninger er ikke noget, der skal afgøres uden for retssalene og/eller af andre fagområders eksperter. Såvel de objektive lovreguleringer af hvilke handlingsformer, der tillades, samt de subjektive tilregnelighedsforhold hviler i sidste ende på rettens egen antropologiske modeller og beslutninger.

Men også bare det at inddrage psykologiske og psykiatriske ekspertvidner til blot at udtale sig om en persons mentale kapacitet kan være problematisk. Man kan f.eks. risikere, at den kliniske psykolog eller psykiater ret beset ikke formår at fremsætte andet end ret så vage og måske endda ideosynkratiske generaliseringer over formodede dispositioner hos gerningsmanden. Vage generaliseringer, som måske først og fremmest er baseret på den kliniske psykologs eller psykiatersegne (sparsomme) kliniske erfaringer og måske endda uden en nødvendig og tilstrækkelig retspsykologiske specialuddannelse. I sådanne situationer er det ganske let at komme i en situation, hvor man kan indkalde en anden klinisk psykolog eller psykiater, der har et divergerende og måske endda det modsatte synspunkt vedrørende gerningspersonens mentale tilstand, personlighed, farlighed for sig selv eller andre o.s.v. Det er selvfølgelig uacceptabelt retsligt set, og pinligt for psykologien og psykiatrien, hvis visse af fagets udøvere på den måde tillades (og tillader sig selv) at optræde på 'slap line'.

Selv hvis man sikrer sig, at ekspertvidnet er tilstrækkeligt kvalificeret, er der retspsykologisk og retspsykiatrisk set store metodiske problemer forbundet med at afgive en erklæring om en tiltaltes eller gerningspersonens mentale tilstand i gerningsøjeblikket. For det første er psykologiske og psykiatriske eksperter henvist til at fremsætte erklæring om den tiltaltes eller gerningspersonens mentale tidspunkt på et (ofte langt) tidligere tidspunkt, nemlig i gerningsøjeblikket. Det kan gøres ud fra interviews med personen selv, testning af vedkommende, vidneudtalelser fra andre, spor på gerningsstedet og hele forbrydelsens art og iscenesættelse. Men helt klart ofte med endog betydelig usikkerhed i tolkningen af sådanne markører og indicier på mental tilstand. For det andet kan personen på undersøgelsestidspunktet enten være (meget) mere eller (meget) mindre mentalt forstyrret end på gerningstidspunktet, hvilket yderligere er med til at gøre det vanskeligt at nå frem til en rimeligt sikker bedømmelse af den mentale tilstand i gerningsøjeblikket. For det tredje er det jo ikke uden videre sikkert, at en eventuel mental forstyrrelse i gerningsøjeblikket overhovedet havde en retsrelevant indflydelse på selve gerningen og dens karakter af forsæt.

For at slå fast endnu en gang: mental kapacitet eller ej, metodisk sikkerhed eller ej – det er og forbliver det retslige områdes afgørelse at fastlægge grænsen /kriterierne for tilregnelighed.

3. Intentionalitetens psykologi

I dette afsnit præsenteres en måde at 'løfte' psykologien fra at være en videnskab, der blot kan operere med kausale og funktionalistiske forklaringer til en videnskab, der kan give intentionalistiske forklaringer. I forlængelse heraf fremstilles en almen antropologisk grundmodel.

Forklaringsformer. Det kunne altså se ud som om psykologiens antropologi både i teori og praksis er vanskeligt forenelig eller endog uforenelig med den retsvidenskabelige antropologi, og at de to videnskaber må forblive fremmede over for hinanden. Det skyldes imidlertid at psykologien, med de ovennævnte repræsentanter for videnskaben, reduceres til et niveau og en forklaringsmåde, hvor den ikke er i stand til at beskæftige sig videnskabeligt med det, den ellers ganske indlysende burde beskæftige sig med, nemlig: hvordan vi mennesker selv iværksætter og former vore egne handlinger, selv vælger mellem alternative handlinger, selv afvejer dem i forhold til situationens fysiske, biologiske og sociale mulighedsbetingelser, hvad der er godt og ondt, hvad der er ret og uret. Kort sagt: Psykologien kan og skal "oppe sig", så den kan forklare, hvordan vi selv rette vore handlinger efter, hvad vi kan, bør og skal.

Opgaven i det følgende bliver derfor at argumentere for netop de relevante forklaringsmåder og modeltyper i psykologien, der er forenelig med retsvidenskabelige forklaringsmåder og modeltyper.

Overordnet set er der tre niveauer af forklaringer: *Kausalitetsforklaringer*, *funktionalitetsforklaringer* og *intentionalitetensforklaringer*³. I bund og grund er videnskabelige forklaringer kausalitetsforklaringer. Den grundlæggende måde at forklare, hvorfor noget er, som det er (dets tilstand), og gør som det gør (dets bevægelse), er at forklare det ved dets årsag: Tilstanden og/eller bevægelsen er en virkning af den forudgående årsag. Når man er i stand til at udpege en forudgående årsag og angive de lovmæssigheder, hvorefter denne årsag bevirker netop denne og ikke en anden tilstand/bevægelse, har man givet en kausal forklaring.

Sådanne simple kausalitetsforklaringer er utilstrækkelige, når det gælder de langt mere komplekse forhold, vi har med at gøre hos levende organismer. Ganske vist består levende organismer i bund og grund af fysisk/kemiske stoffers tilstande og bevægelser, der er sammensat i og samvirker som biologiske strukturer og processer. Men vi kan ikke med simple årsagsforklaringer forklare, hvordan og hvorfor disse fysiske stoffer og kemiske reaktioner netop er sammensat og samvirker på en sådan

måde, at de udgør en levende organismes tilstande, processer og livsforløb. Dertil kræves en mere avanceret forklaringsmåde, nemlig funktionalitetsforklaringen.

Med funktionalitetsforklaringer forklarer man organismers strukturer og (livs-)processer med, at disse er til nytte for organismens eksistensopretholdende og hele evolutionære samspil med omgivelserne. De biologiske strukturer og livsprocesser har denne *nyttefunktion*, de er *funktionelle*. Man kan også sige det sådan, at de biologiske funktioner udvikles i en evig proces mod *optimal tilpassethed* eller *afstemthed* med omgivelserne.

Men også funktionalitetsforklaringerne er utilstrækkelige. Det viser sig derved, at de ikke gælder for det enkelte individs tilværelsesmåde, men kun for arten som sådan. For eksempel er en hund i stand til at udvise en lang række *artstypiske adfærd*, som alle kan forklares funktionelt efter evolutionære principper: Netop disse adfærdstyper er med til, at hundarten opretholder sin eksistens og sikrer forplantningsevne og -chancer. Men vi kan ikke med sådanne funktionalitetsforklaringer forklare, hvorfor netop denne specifikke hund i denne specifikke situation udviser denne bestemte fødesøgningsadfærd og ikke en anden. At den løber venstre rundt om lygtepælen og ikke højre rundt, kan ikke forklares ved, at det ene i evolutionær forstand er mere funktionelt end det andet – begge dele er ganske enkelt lige funktionelle.

Den specifikke adfærd skal derfor forklares ved, hvordan denne specifikke hund selv opfatter den situation, den befinder sig i, og hvordan den *selvaktivt* afstemmende og optimerende organiserer sine adfærdsfunktionaliteter alt efter sin organismiske tilstand og adfærdskapaciteter og alt efter situationens mulighedsbetingelser og krav. En sådan selvaktiv optimerende organisering af egne adfærdsfunktioner er netop en *intentionel* aktivitet. (jf. Engelsted 1994, 1999, Katzenelson 1996, Mammen 1999, Bertelsen 2000a).

At en adfærdsmæssig forbundethed mellem en organisme og dens omgivelser er intentionel vil sige, at den altid er rettet *mod* noget. Set fra organismens, dyrets eller personens side, fremtræder den adfærdsmæssige forbundethed som den aktive søgen efter og rækken ud mod noget. Dette aspekt ved den intentionelle rettedhed, set indefra-og-ud, kaldes *intentio-aspektet*. *Intentio er den adfærdsmæssige rettedhed set indefra-og-ud*.

At en adfærdsmæssig forbundethed mellem en organisme og dens omgivelser er intentionel vil imidlertid også sige, at den er rettet *af* noget. Ganske vist er hunden måske i en tilstand af sult og retter derfor sin søgeaktivitet *mod* omgivelsernes fødetilbud. Men dens faktiske adfærd er jo i lige så høj grad afstemt med og bestemt af, hvordan omgivelserne aktuelt er. Er der en anden hund i nærheden, så fortøner fødebehovet sig måske til fordel for andre behov, og adfærden indrettes som nysgerrighed, vagtsomhed, dominansadfærd, parringsadfærd etc. Vi kan dermed vende perspektivet således, at vi ser på adfærden fra omgivelsernes side. Vi ser adfærden i lyset af, hvordan omgivelserne er og hvilke krav de stiller til adfærdsoptimering. Dermed ser vi på adfærden udefra-og-ind. Adfærden fremtræder som rettet *af* noget. Dette 'noget' i/ved omgivelserne er i lige så høj grad som den indre organismiske tilstand (behov) *grunden* til at

³ Dette er der gjort mere udførligt rede for i Bertelsen 2000a, kapitel 4.

subjektet indretter sin adfærd på en bestemt måde. Dette udefra-og-ind-aspekt ved rettetheden kaldes *intentum-aspektet*. *Intentum er rettetheden når den ses udefra-og-ind*. Og denne rettethed ligger ikke som en fremmedstyrende kraft uden for adfærden; den ligger i selve adfærden.

Med intentionalitetsforklaringer forklarer vi således hverken en selvaktiv organismes adfærdsmæssige forbundethed som noget, der eksklusivt er bestemt indefra ("det skyldes noget ved organismen/personen selv") eller udefra ("det er omgivelsernes/samfundets skyld"). Adfærd er altid rettet både mod noget og af noget, eller: *rettet mod/af noget*.

Hos mennesker finder vi en yderligere og mere avanceret aktivitetsform end adfærd, nemlig *handlinger*, og forklaringer på handlinger kan ikke reduceres til adfærdsforklaringer (Katznelson 1996, Bertelsen 2000a). Handlinger skal forklares ved at inddrage yderligere principper, som ikke ligger i adfærdsforklaringernes principper om individets *situationsafstemte optimering af adfærd*. De yderligere forklaringsprincipper, der skal til for at forklare handlinger, vedrører vore værdier om godt og ondt, ret og uret, vore drømme og ønsker vedrørende tilværelsen, vores engagement i tilværelsen og hinanden, vores indfølelse med andre mennesker og deres tilværelsesprojekter, vores irritationer, fordomme, angst, vores kærlige og uselviske hjælpsomhed etc., hvormed vi på en *selvbevidst reflekteret og frit villende* måde er i stand til at vælge mellem vores handlemuligheder og forholde os til andre mennesker og deres refleksive og frit vilde valg i deres tilværelse.

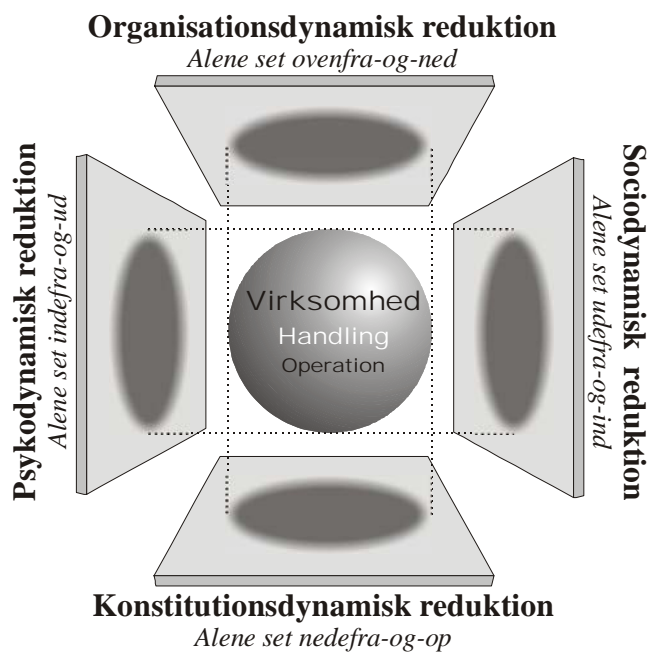
Adfærd er den aktive intentionelt rettede forbundethed rettet mod/af omverden på en artsspecifik optimeret/afstemt og en individspecifik konkret optimerende/afstemmende måde. *Handling* er aktiv forbundethed som individet på grundlag af sådanne afstemtheder og afstemninger tillige vælger på en frit villende og bevidst reflekterende måde.

Vi har altså fire niveauer af videnskabelige forklaringer.

- *Kausalitet*. Forklaringer på basis af årsag og lovmæssigheder.
- *Evolutionær funktionalitet*. Forklaringer baseret på funktionalitet for arten.
- *Adfærdsententionalitet*. Forklaringer baseret på adfærden som rettethed mod/af omgivelserne.
- *Handlingsintentionalitet*. Forklaring baseret på handling som frit villende og reflekterende rettethed mod/af omgivelserne.

En psykologi, der kun formår at forholde sig til sit genstandsområde med de tre første typer af videnskabelige forklaringer, vil for det første ikke kunne bidrage fuldt ud til den videnskabelige forståelse af det væsentligt menneskelige, psykologisk set. For det andet vil den ikke være i stand til at indgå i et reelt tværvideenskabeligt forhold til den del af retsvidenskaben, der vitterlig har brug for/gør brug af *handlingsintentionelle bestemmelser af de fire handlingskvaliteter* forsæt, tilregnelighed, binding og retfærdighed.

Den antropologiske grundopfattelse i modellen. Dermed skulle vi være klar til at fremstille en antropologisk model, der kan understøtte psykologien med et menneskebillede og en forklaringsmåde, der gør et egentligt tværvideenskabeligt forhold til retsvidenskaben muligt.

Figur 2 viser den antropologiske grundmodel som forklaringsmodel. Handlingen som bestemt i – og derfor som forklaret på grundlag af – et intentionelt felt. Dette handlingsinitierende og handlingsformende felt kan betragtes i fire perspektiver, svarende til at der indgår fire perspektiver i en komplet enheds- og helhedsforklaring på handling. Handlingen skal horisontalt set forklares indefra-og-ud & udefra-og-ind, og den skal vertikalt set forklares oppefra-og-ned & nedefra-og-op. Hver af disse forklaringsperspektiver vil, når de står alene, være en reduktionistisk forklaring, der kun viser en afskygning af handlingen som sådan (på figuren vist som den diffuse afskygning af kuglen på projekionsfladerne). En sådan enheds- og helhedsforklaring tager sig principielt for at overvinde sådanne reduktionismer såvel som klassiske dikotomier, der på dualistisk vis f.eks. opstiller psykologiske/"indre" og sociologiske/"ydre" forklaringer og/eller libertarianistiske og deterministiske forklaringer uafhængig af hinanden og endog som modsætninger til hinanden.

1. *Handlingsniveauet*. Det centrale i modellen er *handlingen*. Vore handlinger er de aktiviteter, hvormed vi intentionelt forbinder os med omverden i vores daglige aktiviteter og gøremål. Når vi indefra-og-ud ser på, hvordan vore handlinger er rettet mod dette at realisere disse situative gøremål, forklarer vi *handlingen som et situationsrettet projekt*. Når vi ser på vore handlinger

udefra-og-ind, ser vi, at de jo også bestemmes af, formes af og rettes *af* netop arten af de mål, der skal realiseres. I det perspektiv forklarer vi *handlingen som rettet mod/af de situative gøremål*.

Dette er hele grundtanken bag forståelsen af handlingen som en intentionel forbundethed mellem individ og omgivelser: handlingen er hverken ensidigt bestemt af "indre" eller "ydre" kræfter.

En handling kan f.eks. være dette at nærme sig et hus, løfte ruden ud vinduesrammen, kravle ind i huset, åbne terrassedøren, og dernæst bære det sovende spædbarn ud i den ventende bil. Denne handling er på den ene side bestemt af det situationsrettede projekt, der er rettet *mod* at fjerne barnet fra huset. På den anden side er det bestemt *af* en lang række forhold og hele den situation, handlingen i forhold til barnet finder sted i (vinduesrammens fysiske beskaffenhed, tyngdekraftens påvirkning af barnet der skal løftes, de sociale forhold der gør at hoveddøren er aflåst etc.)

2. *Virksomhed*. En handling som den, der er eksemplificeret her, er imidlertid altid led i et større organiseret system af handlinger, hvormed individet i det hele taget opretholder sin tilværelse. Det kunne tænkes, at der var tale om at forældrene lirkede ruden ud, fordi de havde smækket sig ude og altså ikke lige havde nøglen til døren på sig. Her er handlingen et led i dette helt overordnede tilværelsesprojekt at være omsorgsfulde forældre. Det kunne også tænkes, at handlingen var et kriminelt indbrud og et led i et større system af handlinger (herunder andre kriminelle handlinger), hvorved gerningsmanden som projekt har at forsøge sit eget liv gennem bortførelser og krav om løsepenge. Det kunne også godt tænkes, at bortførelsen var led i et større militant politisk projekt, hvor det gælder om at skaffe midler til terrorvirksomhed. Endeligt kunne det tænkes, at handlingen er et led i en handling, hvor en mor er rejst til et fremmed land, for at hente sit spædbarn hjem, fordi den udenlandske far har taget barnet med sig tilbage til sin egen familie og fædreland.

Et sådant system af handlinger, som tilsammen indgår i opretholdelsen og udviklingen af en bestemt tilværelse, kaldes for en virksomhed⁴. Det er med dette system af handlinger, denne virksomhed, at individet opretter, opretholder og udvikler sin overordnede tilværelsesform som sådan, hvad enten det nu er tilværelsen som omsorgsfulde mor eller som indbrudstyv. Den enkelte handling kan aldrig forstås og forklares til fulde, med mindre den ses i lyset af den overordnede virksomhed, den indgår i.

Tilsammen *konstituerer* disse handlinger den pågældende virksomhed. Hver for sig kunne disse handlinger, indgå i og konstituere andre virksomheder. Men de er netop *organiseret* i denne specifikke sammensætning, og som sådant organiseret konstituerer de netop denne og ingen anden virksomhed. Man kan

sige det sådan, at en handling nedefra-og-op konstituerer virksomheden, og ovenfra-og-ned er det denne virksomhed, der organiserer netop disse handlinger, så de samvirkende konstituerer netop denne virksomhed.

Derved er der kommet yderligere en forklaringsdimension til. Handlingen skal forklares dels *horisontalt*, indefra-og-ud/udefra-og-ind. Dels skal den forklares *vertikalt* ovenfra-og-ned/nedefra-og-op.

3. *Elementære operationer*. På sin side er enhver handling selvfølgelig elementært konstitueret af helt grundlæggende elementære handlingskapaciteter af mental, sensorisk og motorisk art (rækker armen frem, presser brækjernet ind, brækker vindueslisten løs etc.). Ligesom samme handling kan indgå i et væld af forskellige virksomheder, kan de samme handlingselementer eller operationer indgå i et væld af forskellige handlinger, men de organiseres netop af en bestemt handling til at samvirke som konstituerende for denne (de nævnte operationer kunne jo også være udført af en tømrer, der ganske lovligt er ved at udskifte bundlisten i et ældre vindue).
4. *Tilværelsesprojekt og tilværelsesform*: På dette øverste niveau er virksomheden altså den måde, man alt i alt forbinder sig med omgivelserne på og derved giver hver handling en overordnet rettet.

Horisontalt set og Indefra-og-ud skal virksomheden forklares ved *tilværelsesprojektet*. Det er det projekt vedkommende har for med sin tilværelse og den måde, han eller hun vil leve sin tilværelse på (som forældre, som indbrudstyv, som tømrer etc.). Udefra-og-ind skal virksomheden forklares ved de *tilværelsesformer*, der faktisk foreligger som en mulighed for personen, som personen gennem sin virksomhed tager livtag med, opretholder og ændrer på, og via hvilke personen former sig en livsbane, en bestemt tilværelse.

Igen er det helt afgørende, for at forstå den centrale pointe i den antropologiske grundmodel, at man ikke forfalder til en ensidig forklaring. Virksomheden er intentionel og dermed er virksomheden en dobbelthed, der indefra-og-ud skal forklares ved tilværelsesprojektet som formende rettet *mod* tilværelsesmulighederne, såvel som den skal forklares udefra-og-ind som formet og rettet *af* tilværelsesmulighederne og de mulige livsbaner i omgivelserne.

5. *Et dynamisk felt*. En intentionel handling frembringes altså i et dynamisk initierende og formende felt af dynamiske kræfter. Handlingen skal derfor forklares i fire perspektiver. (1) udefra-og-ind: handlingen forklares som rettet *af* de omgivende tilværelsesformer og disse egne sociale dynamikker. Dette er det *sociodynamiske* perspektiv på handlingen. Sociodynamik er det felt af samspillende sociale kræfter, der udgør den måde, vores fælles tilværelsesgrundlag fungerer på og den art af *social orden*, dette medfører. (2) Indefra-og-ud: handlingen forklares som rettet *mod* opretholdelse og videreudvikling af tilværelsesformerne. Her drejer det sig

⁴ På engelsk skelner man tilsvarende mellem activity=virksomhed og action=handling, på tysk: tätichkeit/handlung.

om handlingsdynamikkens intentio, og der anlægges her et *psykodynamisk* perspektiv på handlingen. *Psykodynamik* ligger i selve den måde, vi i psykologisk henseende *kan* og *vil* rette os *mod* tilværelsen, de tilgrundliggende sociale kræfter og den sociale orden i tilværelsen, de frembringer. (3) Ovenfra-og-ned: handlingen forklares som organiseret af virksomheden, og den forklares her i et *organisationsdynamisk* perspektiv. (4) Nedefra-og-op: handlingen forklares som konstitueret af operationerne, og der anlægges et *konstitutionsdynamisk* forklaringsperspektiv.

6. *Rettethed mod/af rettetheden*. Den centrale tankegang i denne antropologiske grundmodel er, at vi ikke kan forstå og forklare det menneskelige i vores handlinger ordentligt med mindre, vi går ud fra en antropologi, der muliggør videnskabelige forklaringer baseret på, at det er op til én selv organiserende at foretage vurderinger af, hvad der er det gode liv og den rette rettethed for én selv og sine medmennesker, givet de tilværelsesformer og livsbaner, der foreligger som faktiske muligheder.

Det kan også udtrykkes sådan, at vi retter os organiserende *mod* vores egne handlingsrettetheder. Samtidig er vore virksomheder jo også konstitueret af vore handlinger, dvs. vore virksomheder er i den forstand også rettet *af* vore handlings- og operationskonstituenten.

Man kan også sige det sådan, at hvad der forventes af os, og hvad vi bør gøre, naturligvis også rettes af, hvad vi i det hele taget er i stand til at kunne. Et "bør" forudsætter et "kan". Så alt i alt er vi også *rettet mod/af vores egen rettethed*.

Vi kan dermed skelne mellem den horisontalt rettede handling, der har karakter af en ikkereflekerende hengiven sig, en fortaben sig i sine gøremål – og så den vertikalt organiserede og rettede handling, der har karakter af at være reflekteret/reflekerende over selve gøremålets art. Det er den sidste handling, der med rettetheden mod/af rettetheden har karakter af en egentlig rettet handling. Og skulle det mon være nødvendig en sidste gang at påpege, at denne rettethed mod/af egen rettethed ikke er et "indre" projekt, men derimod et intentionelt projekt?!

Psykologien og den frie vilje. Spørgsmålet er nu, hvad der yderligere skal til for at bestemme psykologiens handlingsbegreb sådan, så det netop er kompatibelt med et retsvidenskabeligt begreb om *forsætlig handling*. Den centrale bestemmelse til forsætlig handling og tilregnelighed er, at vi kan holde personen ansvarlig for vore handling. Vi siger, at en handling er forsætlig, hvis den udføres af en person, der i handlingssituationen faktisk *kunne have handlet anderledes* – og i al fald i den betydning altså handlede *frit villende*.

Libertarianistisk inkompatibilisme

Kompatibilisme

Deterministisk inkompatibilisme

Fastholder den frie vilje og afviser videnskabelige principper og lovmæssigheder

Den frie vilje er forenelig med videnskabelige principper og lovmæssigheder

Fastholder de videnskabelige principper og lovmæssigheder og afviser den frie vilje

Figur 3 viser de tre hovedpositioner i diskussionen om den frie vilje. Der kan dog for både den libertarianistiske og den deterministiske position skelnes mellem bløde og hårde versioner. Den hårde determinisme afviser den frie vilje. Den bløde determinisme nærmer sig den kompatibilistiske position ved at tillade et bestemt begreb om den frie vilje (se teksten). Tilsvarende siger den hårde version af libertarianismen, at det menneskelige handlingsliv er et rent moralsk anliggende, der skal forklares som praktisk fornuft og under ingen omstændigheder skal forklares ved videnskabelige lovmæssigheder for konstitutionelle forhold, hvad enten de er af psykologisk, sociologisk, biologisk eller fysisk art. Den bløde libertarianisme nærmer sig kompatibilismen ved at anerkende, at den praktiske fornuft har sine rammebetingelser og konstitutioner i omverdensforhold, og at den baserer sig på og formes af bestemte konstitutionelle kapaciteter til i det hele taget kunne være praktisk fornuftig (se også Bertelsen 2000a, kapitel 5 for en uddybning).

Det afgørende spørgsmål mht. om retsvidenskab og psykologi overhovedet kan indgå i et tværvideenskabeligt forhold til hinanden er derfor, om et begreb om den frie vilje kan finde plads i den psykologiske handlingsmodel, vi indtil nu har fået udarbejdet. Kan et begreb om den frie vilje

overhovedet indgå i en psykologi, der i vidt omfang benytter sig af *deterministiske* forklaringer?⁵

⁵ Determinisme i denne sammenhæng: "det der skete måtte ske, det kunne ikke have sket noget andet" – "det personen gjorde måtte vedkommende gøre, han/hun kunne ikke have handlet anderledes".

Traditionelt modstiller vi den frie vilje med determinismen, og man kan indtage én af tre holdninger til denne modstilling (se figur 3).

Den hårde determinismen afviser enhver tale om fri vilje med henvisning til al tings kausalitet. Alt er virkning af forudgående årsager; årsager der ligger uden for og er uafhængige af virkningen. Således er også enhver mental akt, enhver tanke, enhver handling virkning af en forudgående årsag. Når enhver mental proces og handling skyldes *forudgående* årsager, så kan vi jo dybest set heller ikke selv være herre over, hvad der *får os til* at ønske, tænke, ville og handle, som vi gør.

Som vi så på ovenfor vedrørende de funktionelle forklaringsmåder, har naturen imidlertid frembragt organismer, som ikke bare passivt afventer begivenhedernes gang; men som selvaktivt forbinder sig med omverdenen på basis af en handlingsoptimerende psyke.

Ifølge den bløde determinisme kan vi bestemme nødvendige og tilstrækkelige kriterier på den frie vilje på grundlag af funktionalitets-optimering. Betragt følgende eksempel (inspireret af Strawson 1998): En terrorist tiltvinger sig adgang til cockpittet i et fly og presser en pistol i nakken på piloten. Piloten er her under ydre tvang. Men det er ikke det eneste afgørende for, hvordan vi vurderer pilotens efterfølgende handlinger. Hvis han/hun bevarer roen og på en praktisk fornuftig måde forholder sig således, at de øvrige passagerers og andres liv ikke bringes yderligere i fare, så handler han/hun optimalt under de givne praktiske omstændigheder. Hvis piloten derimod går i panik og/eller bliver fuldstændig handlingslammet, handler han/hun ikke optimalt. Ligeledes er der tale om uoptimal og praktisk ufornuftig handling, hvis piloten helt urealistisk prøver at overmande terroristen, der måske da begynder at dræbe passagerer og kabinepersonale. Det afgørende her er altså ikke, om pilotens handlingsmåde er påtvunget af ydre eller indre kræfter, men derimod hvordan de handlingsformende kræfter så at sige "går ind i" hans/hendes system, og om de her optimeres på en praktisk fornuftig måde, eller fører til sammenbrud og/eller praktisk ufornuft.

Ifølge den bløde determinisme er et nødvendigt og tilstrækkeligt kriterium på den frie vilje altså, (a) at de determinerende fremmede kræfter samles i eller konvergerer i et "knudepunkt" af kræfter, nemlig i det handlende individs psykiske apparat, og (b) at de her optimeres på en praktisk fornuftig måde, funktionelt afstemt med situationen.

Nogle vil mene, at retsvidenskaben – i al fald mht. forsætsbegrebet – skulle stille sig tilfreds med en sådan blød deterministisk forståelse. Man kunne nøjes med at fastslå, at handlingen kan *tilregnes* netop dette individ, fordi de handlingsinitierende og formende kræfter samles i individet og funktionelt bliver optimeret af/i denne persons organisme (med dens biologiske og psykologiske kapaciteter til optimering) på den måde, som vi fastlægger som *tilregnelighed*. Det ville, siger man, faktisk i videnskabelig – herunder også retsvidenskabelig – henseende være tilstrækkeligt grundlag for teoretisk at bestemme handlingen som personens og normativt at tilregne vedkommende et ansvar (som funktionelt optimerende konvergenspunkt) for denne handling. En sådan retsvidenskabeligt handlings-

forsæts- og tilregnelighedsbegreb ville uden videre være kompatibelt med den del af psykologien, der ligeledes bestræber sig på at forstå de psykiske fænomener som blot funktionelle.

Den bløde libertarianisme, på sin side, medgiver den bløde determinisme, at man ikke (som det påstås i den hårde libertarianisme) kan konstruere sig selv, sin tilværelse og sin omverden efter forgodtbefindende. Vi kommer ikke uden om, at verden uafhængig af os sætter rammebetingelser for os, både fysiske, samfundsmæssige, moralske, psykiske etc. Til en vis grad kan man ganske vist vælge at gå uden for nogle af disse rammer (f.eks. de sociale eller moralske, retslige). Men man kan ikke fravælge konsekvenserne af eller omverdens reaktion på ens handlinger og rammebrud. Vi kommer heller ikke uden om, at vi har bestemte biologiske og psykologiske begrænsede og begrænsende konstitutionelle kapaciteter til at opfatte verden og handle i verden i almindelighed og i vore sociale omgivelser i særdeleshed.

Den bløde determinisme siger, at det er ligegyldigt, om man er determineret til at ville det, man vil; blot ens vilje udgår fra 'det sted' som er én selv – for "så er det jo *mig*, der vil det her". Pointet er jo, at alle disse determinerende kræfter samles i det punkt i verden, som er "*mig*". Således er det "*mig*", der vil, "*mig*", der optimerende funktionelt gør dette eller hint – og derfor også "*mig*" der er ansvarlig. Libertarianismens pointe er imidlertid, at det, som den bløde determinisme kun er i stand til at opfatte som funktionelt virkende konvergenspunkter for fremmedstyrende kræfter, ret beset er andet og mere. Den bløde libertarianisme afdækker noget andet og mere i, "at det er mig, der handler" og stiller derfor større fordringer til begrebet om den frie vilje⁶. Lad os se nærmere på det.

Som sagt forklares handling horisontalt set som en intentionel forbundethed – som en dobbelthed, der har et intantum, eller et udefra-og-ind, og et intentio eller et indefra-og-ud. Selve dette intentio-aspekt kan også udtrykkes på den måde, at der er en aktør, en person, eller en *nogen*, som retter sig således handlende mod noget i sin omverden. Dette, at der er en *nogen*, der retter sig således, udtrykkes også ved, at der er et *førstepersonperspektiv*, hvorfra/hvori der handles.⁷ Med vort første-personperspektiv kan vi i princippet være i følgende typer af handleforhold:

⁶ Den bløde determinisme er ikke en ægte kompatibilisme (se også Bertelsen 1999a). Den rummer nemlig ikke et ægte begreb om fri vilje. I virkeligheden er der med denne art af bløde determinisme – som store dele af den vestlige filosofi både i den emiristiske og rationalistiske tradition har været fortalere for – tale om et blot stoisk begreb. Stoikernes opfattelse kan lignedes med følgende billede: Vi har det som en hund, der er bundet til en kørende vogn. Den kan stritte imod og blive slæbt afsted og få en elendig oplevelse og brokke sig over sin ufrihed, eller den kan følge med i jævnt luntet trav – acceptere sin bundethed og førthed – og dermed frit og afslappet nyde turen. Det burde egentlig være ret så kontraintuitivt at kalde en sådan bundethed for fri vilje.

⁷ Denne bestemmelse af intentio som en *nogen* hhv. et første-personperspektiv er i psykologien nøje knyttet begrebet om bevidsthed og begrebet om selvet. Det har jeg uddybet andetsteds (Bertelsen 2000a, kapitel 6 og kapitel 7, samt Bertelsen 2002b).

- *Førstepersonperspektiv* – *andenpersonperspektiv* (forkortet til *1pp-2pp*). Vore handlinger retter sig bla. mod andre mennesker. Andre mennesker, som selv har projekter for i deres tilværelser, og som har projekter for i deres handlingsforholdet til os, hvor de forholder sig med en særlig rettedhed til os og vores rettedhed. Den andens rettedhed mod/af vores rettedhed udgør et 2.personperspektiv i den måde, vi retter vores handlinger på. Her har vi altså et førstepersonperspektivet i forhold til andenpersonperspektivet. Vi kan nu udvide vores bestemmelse af kernen i den menneskelige handling. Kernen er rettedheden mod/af rettedheden – *både rettedheden mod/af egen rettedhed og andres rettedhed*.⁸
- *Førstepersonperspektiv* – *nultepersonperspektiv* (forkortet *1pp – 0pp*). Vore handlinger er imidlertid også rettet mod/af verden med dens rent fysiske beskaffenhed. Vore handlinger rettes af de forhold, der gælder tyngdekraft, tid og rum, himmel og hav, vejr og vind, asfaltens hårdhed og mosses blødhed. Dette er et handleforhold til et 'noget', dvs. til alt det, som ikke selv har et førstepersonperspektiv, og som ikke selv er rettet på en intentionel måde. Det er handleforhold, der formes af at være rettet/mod af de livløse ting i videste forstand.
- *Førstepersonperspektiv* – *tredjepersonperspektiv* (forkortet til *1pp – 3pp*). Blandt det, vi omgiver os med, og som er med til at udgøre de tilværelsesformer, som vi rettes af, er også artefakter. Det er ting, som i videste forstand er frembragt af intentionelle handlinger. Det er alle de ting, vi producerer industrielt, håndværksmæssigt, kunstnerisk; men også mere abstrakte ting, som vore omgangsformer, vore institutioner, moralkodekser, love etc.; endvidere alle vore ideer, diskurser, videnskabelige teorier og øvrige tankemæssige frembringelser. Alt det i vore tilværelsesformer, som er formet med en bestemt hensigt, og som derfor også bærer denne rettedhed i sig i kraft af den måde, de (a) er blevet til på og (b) skal *tages i brug* på (Wittgenstein 1978). Lænestolen er udformet sådan, at den kalder på bestemte typer af handlinger: vi sætter os i den med bestemte kropsstillinger, der føles komfortable, mens vi undgår andre stillinger. Ægteskabsinstitutionen retter os ligeledes på bestemte måder og udelukker f.eks. på det moralske område visse andre ibrugtagende handlinger. Disse kulturprodukter retter vores rettedhed på en bestemt måde i kraft af den oprindelige rettedhed, hvori de blev formet, og i kraft af den måde, som vi *kan* tage dem i brug på, eller den måde vi *skal* eller *bør* tage dem i brug på.

En sådan artefakt er på den ene side ikke blot en ting uden præg af en rettedhed. Den er ikke et *0pp*. På den

anden side er den heller ikke en *anden*. Den er ikke en bestemt og konkret *nogen* med en egen rettedhed. Den er netop en fuldstændig anonymiseret, fuldstændig abstrakt rettedhed som sådan, hvilket er baggrunden for at kalde den et tredjepersonperspektiv.

- *Førstepersonperspektiv* – *førstepersonperspektiv* (*1pp-1pp*). Endelig er der jo også det reflektive selvbevidste forhold til sig selv: de overvejelser man i stort og småt gør sig lige fra overvejelser over sin egen tilværelse til sine handlingsmuligheder i konkrete situationer. Man er her rettet mod/af sin egen rettedhed.

Jeg har andetsteds (Bertelsen 1999a, 2000a kapitel 5) argumenteret mere indgående for, at den bløde version af determinismen og den bløde version af libertarianisme kan *forenes* i en *ægte* kompatibilisme. En sådan ægte forening finder vi netop i den art af hierarkiske modeller (ovenfra-og-ned/nedefra-og-op), som den antropologiske grundmodel er et eksempel på. Den bløde determinisme genfinder vi nemlig i det *opadrettet* perspektiv, mens den bløde libertarianisme genfindes i det *nedadrettet* perspektiv. Den bløde determinisme fremhæver en aktiv forbundetheds (en adfærds, en handlings, en tænknings, en følelses, en viljes) *konstitutionelle* forhold. Vi har med den bløde determinisme at gøre, når vi forklarer noget ved dets konstitution. Den bløde libertarianisme rummer det synspunkt, at en begivenhed kan forklares ved den måde, som disse konstitutioner er *organiseret* på. Med en sådan hierarkisk model forklares frit viljede fænomener som fænomener, der nedefra-og-op, er konstitueret og oppefra-og-ned er organiseret. På det grundlag kan vi bestemme den frie vilje som den *nedadrettede organisering, hvormed vi retter os mod/af noget*.

Viljemesæssig præstation og binding til en tilværelsesform.

Den frit villende organisering ikke er deterministisk. Den er ikke givet, ikke uomgængelig. Den er ikke sikker på samme måde som den art af aktivitet og bevægelse i naturen, der virker og fungerer på grundlag af fundamentale naturlove. Den frit viljede selvorganisering er i den forstand 'skrøbelig', fordi den ikke med usvigelig sikkerhed og på fremmedstyret vis "*får os til*" at handle på bestemte måder. Handlinger er ikke noget, der kommer utilregneligt og automatisk til os, men noget vi selv skal *præstere*. Det er op til os selv, hvordan vi vil handle. Det er op til os selv, om vi vil præstere handlinger, der ligger inden for eller uden for lovens rammer eller ej.

Lovlydighed er således heller ikke noget, vi præsterer en gang for alle. Det skal præsteres igen og igen. Ikke nødvendigvis sådan at forstå at vi atter og atter er oppe mod og slås med rammeoverskridende fristelser og tilbøjeligheder (om end: det gør vi sikkert også til tider og i større eller mindre omfang). Snarere sådan at forstå, at hver eneste handling altid er organiseret på en måde, der frit er op til os selv at *præstere med vilje*.

Når en persons overordnede tilværelsesrealiserende virksomhed er rettet mod/af en bestemt tilværelsesform frem for en anden, herunder er rettet mod/af opretholdelsen af en social, praktisk fornuftig og lovreguleret/retfærdig tilværelsesform, så er der tale om en *binding til denne tilværelsesform*

⁸ Opfattelsen af, at rettedheden mod/af *andres* rettedhed er central, svarer til Strawsons (1962) opfattelse: Vore handlinger og holdninger er først og fremmest baseret på *og reaktioner* på andre folks handlinger som *frie*, og som noget de er *ansvarlige* for. Dermed peger Strawson på et fokusskifte fra en rent metafysisk diskussion af den frie viljes eksistens og til en konkret diskussion af, hvad der ligger til grund for vore handlinger, nemlig helt konkrete handleforhold til andre mennesker (og dermed peger han på en mindre formaliseret og mere konkretiseret praktisk fornuft end den, som f.eks. kantianske rationalister opererer med. Det vender vi tilbage til)

Vi kan dermed endnu en gang fastslå, at vi ikke kan nøjes med en psykologi, der kun er i stand til at operere med simple kausalitets- og funktionalitetsforklaringer på menneskelig virksomhed. Psykologien må være i stand til at udforme videnskabelige forklaringer baseret på en indsigt i, at vi ikke blot skubbes rundt af kræfter og ikke blot er underlagt psykodynamikker og sociodynamikker, som ikke er op til os selv, men at vi (vertikalt) selvorganiserende præsterer at være rettet mod/af vores egen rettetthed. Kun sådan kan psykologien forholde sig til, at vi *opretholder* binding til bestemte tilværelsesformer, som er gode og rette.

4. Tilbage til Kant?

Inden den antropologiske grundmodel bringes i anvendelse over for handlingskvaliteterne forsæt, tilregnelighed og retfærdighed skal forsvaret for tværvidevidenskabelighed præciseres i forhold til den kantianske tænkning, der om noget har lagt den moderne grund til vanskelighederne med at forene f.eks. psykologi med moral- og retstænkning.

Den antropologiske grundmodel som tværvidevidenskabeligt grundlag. Med den her fremlagte antropologiske grundmodel har vi grundlag for en egentlig tværvidevidenskab, hvor de to her implicerede videnskaber (a) ikke indtager positioner over for hinanden, der skaber uoverstigelige kløfter imellem hinanden, og (b) ikke reducerer hinanden til appendikser eller simple hjælpevidenskaber til sig selv.

Kernen i modellen er dens identificering af og forklaring på menneskets handlinger som *intentionelle*, og mere præcist dens identificering af og forklaring på menneskets handling som den aktive forbundethed med omgivelser, der har kvalitet af at være en selvorganiserende rettetthed *mod/af* rettettheden fra et førstepersonperspektiv. Modellen tager sig med denne forklaringsmåde for dels at overvinde det *vertikale split* (eller dualisme) mellem de blødt deterministiske og klassisk kausale konstitutionsforklaringer og de blødt libertarianistiske og voluntaristiske organisationsforklaringer. Den tager sig også for at overvinde det *horizontale split* (eller dualisme) mellem psykodynamiske og sociodynamiske forklaringer (altså en afvisning af et split mellem "det indre" og "det ydre").

Med den antropologiske grundmodel er vi nu godt rustet til at slå et slag for at overkomme de split i/af den menneskelige fornuft, som har været (god?) latin siden Kant.

Den videnskabelige og den praktiske fornuft. Bag overskriftens ofte fremførte slogan "Tilbage til Kant" ligger den kendsgerning, at det var Kant, der spidsformulerede den problemstilling, vi står over for, og som vi må forholde os til og evt. løse: Problemet er forholdet mellem på den ene side de videnskaber, der beskæftiger sig med, hvordan verden *er* indrettet, og hvad der *er* de materielle betingelser for, hvordan vi i det hele taget *kan* handle – og på den anden side moral- og

retstænkningen, der fortæller os, hvordan vi *bør* (og skal) handle. Ifølge Kant stammer vore moralske forpligtelser hverken fra Gud, menneskelige autoriteter, samfundsmæssige påvirkninger eller biologiske/psykologiske motiver (tilbøjeligheder, præferencer eller ønsker). Vore moralske forpligtelser stammer alene fra den *praktiske fornuft*, hvormed vi begrundet vore handlingers moralske aspekter

Kant skelner dermed mellem (a) den side af verden, som vi metodisk identificerer og teoretisk forklarer med den *videnskabelige fornuft*, og det vil for Kant sige forklaringer, der er baseret på lineær kausalitet og determinisme, og (b) den side af verden, der er moralske anliggender, og som vi identificerer og forklarer med den *praktiske fornuft*. Dette domæne kan ifølge Kant ikke identificeres og forklares med den videnskabelige fornuft. Vore handlinger og deres moralske udformning er ikke determinerede, de er frit vilde, vi kan holdes ansvarlige for dem, og de er initieret og formet på praktisk fornuftig vis.

Man kunne for overskuelighedens skyld skelne mellem (a) den *realiserede* praktiske fornuft, altså den fornuft der ligger i/bag den moralske udformning af vore handlinger og (b) den *erkendende* praktiske fornuft, som for så vidt er den samme praktiske fornuft, men nu anvendt til at identificere og forklare det moralske aspekt ved vore handlinger. Der er netop tale om samme fornuft i to former eller i to ærinder. Set som erkendende eller forklarende *begrunder* den praktiske fornuft, at denne eller hin handling er moralsk rigtig eller forkert at udføre. Set som realiserende praktisk fornuft er det netop disse samme begrundelser, der er vores *grund* til at handle på netop denne måde, som vi anser som den moralsk rigtige.

Der er to centrale ting at sige om den erkendende praktiske fornuft.

For det første skal den praktiske fornuft gælde for ethvert fornuftigt væsen, uden at man yderligere specificerer noget om dette væsens egen natur, præferencer eller tilbøjeligheder. Den skal for den sags skyld også gælde for intelligente flagermus fra en anden planet, uanset om de skulle have en helt anden måde at opfatte verden på og have en helt anden slags følelser, eller om de skulle have mentale udformninger, vi end ikke kan sætte os ind i⁹. Principper, der ikke kan gælde for alle, hører ikke til den praktiske fornuft. For at bestemme, hvori den praktiske fornuft består, gælder det altså om at udfinde sådanne almenlydige principper. Også kendt under navnet det kategoriske imperativ, som er princippet om, at du skal handle efter netop de principper, som du vil mene skal gælde for os alle. Eller med Kants egne (dog lettere moderniserede) ord: Handel kun ud fra et princip som du samtidig vil have skal være almenlydigt.

For det andet *ligner* den praktiske fornuft den videnskabelige fornuft ved netop at være en *fornuft*. Som noget helt centralt skal den videnskabelige forklaring på et fænomen være fri for selvmodsigelser i logisk forstand. Hvis man f.eks. har to modstridende forklaringer på et fænomen, må enten den ene eller begge forklaringer være forkerte. På samme måde skal den realiserede praktiske fornuft være

⁹ Se også Nagel 1974 og 1986, samt Bertelsen 2000a, kapitel 6, hvor jeg har uddybet denne problemstilling omkring førstepersonperspektivet.

modsigelsesfri i den forstand, at den ikke må være selvnegerende eller selvdestruktiv. Hvilket igen hænger tæt sammen med det kategoriske imperativ: F.eks. vil en person, der har et princip om (kun) at afgive falske løfter ikke også kunne ville, at dette skulle være et alment princip, altså også gælde dig. Thi hvis det også gjaldt dig, og du også gik ind for falske løfter, så havde du jo ingen grund til overhovedet at stole på vedkommende og acceptere vedkommendes løfter. Kort og godt: I ville ikke kunne stole på hinanden. Ja, som Katzenelson (2001, 2002) peger på, så vil et samfund med sådanne uoprigtige aktører, der ikke kan stole på hinanden, moralsk (og i det hele taget) gå til grunde. Derfor kan et princip om at afgive falske løfter ikke være universelt og kan ikke være del af den praktiske fornuft. Et princip derimod, om at afgive oprigtige løfter, er et moralsk princip, fordi det netop kan gælde for alle og ikke er selvdestruktivt.

Kants komplementaritetsprincip. Nu kunne det kantianske projekt jo tage sig ud som en dualisme, der opererer med to verdener, der er adskilte og uafhængige af hinanden: naturens verden og den menneskelige handlings praktisk fornuftige verden. Kant var imidlertid *ikke ontologisk* dualist. Modsat visse moderne fortolkere af Kant, der netop eksplicit vil fastholde en ontologisk dualisme. Hvad Kant siger er blot, at det ikke er muligt *videnskabeligt* at sige noget om hele verden, eller verden som sådan. Det er kun muligt videnskabeligt at sige noget om den del af verden, vi kan identificere og forklare med vores begrænsede videnskabelige formåen. Der er til enhver tid andet og mere i verden, og andet og mere at sige om verden end det, som den begrænsede videnskabelige fornuft (især den der stod til rådighed i Kants tidsalder) kan fange. Noget (og kun noget) af det, som den videnskabelige fornuft ikke kan fange, er det, som netop kan identificeres og forklares med den praktiske fornuft (som også til enhver tid har sine egne begrænsninger): det gode og rette i vore handlinger – over for hinanden.

For så vidt er der blot én verden, men vi har adgang til forskellige sider af den med vores to erkendelsesmåder. Det er da heller ikke de forskellige sider af verden, men snarere disse to erkendelsesmåder, disse to fornufter, der er adskilte med hver deres forklaringsprincipper: Det ene byggende på fri vilje, det andet byggende på determinismen. I den forstand var Kant måske snarere erkendelsesmæssig dualist. I al fald kan man vel sige, at han hyldede et komplementaritetsprincip à la Bohrs, nemlig at vi har brug for begge disse to forskellige erkendelsesoptikker.

Modsat visse moderne fortolkere af Kant, der faktisk netop stiller sig tilfreds med at konstatere, ja ligefrem forsvarer og gør en dyd ud af splittet mellem de såkaldte realvidenskaber og moralfilosofien, så var Kant selv ikke særligt fornøjet med denne situation. Kant selv nøjedes med at fastslå, at vi ikke kan undvære nogen af de to forklaringsprincipper, og at han ikke kunne få øje på nogen måde at integrere dem på. At han ikke var erklæret dualist, men blot ikke så nogen vej til integration af vore forskellige fornuftsformer, understreges af, at han selv arbejdede med

forskellige forsøg på at kompatibilisere og integrere de to fornufter, den videnskabelige og den praktiske.¹⁰

I en 'kantiansk' psykologi, der så at sige overhaler Kant indenom og gør en nødvendighed ud af dualismen, accepteres domæneopsplitningen. En psykologi, der i sin videnskabelige selvforståelse reducerer sig selv til kun at kunne beskæftige sig med det, Kant kalder præferencer, ønsker etc., og som kun kan gøre brug af lineære kausale og deterministiske forklaringsprincipper, må klart nok afvise at beskæftige sig med moralske forhold i menneskelivet. Det er en amputeret psykologi, der unddrager sig selv muligheden for at genstandsmæssiggøre og forklare væsentlige anliggender i menneskelivet.

Tilbage til Kant – og fremad igen, omend på en anden måde. Så: på en måde skal vi ganske rigtig tilbage til Kant og starte dér. Det er her, vi får spidsformuleret problemet i, at den realiserede praktiske fornuft ikke kan fanges med den art af videnskabelig/teknisk fornuft, som Kant og hans samtid opererer med. Men det er også her, at vi faktisk tydeligt kan se, hvad der går galt!

Problemet er ikke, at Kant opererer med sådan noget som en praktisk fornuft (både forstået som tilværelsesform og som erkendelsemåde). Problemet er derimod, at Kants forståelse af den videnskabelige fornuft, og det vil først og fremmest sige, den videnskabelige forklaringsmåde, er alt for simpel og alene består i den kausale/deterministiske forklaringsmåde. Det var tilpas til den tids simple newtonske fysik og endnu simple biologiske kemi og andre naturvidenskaber. Når man kun har en sådan forståelse af, hvad en videnskabelig forklaring er, er det klart, at man må have i en erkendelsesmæssig dualisme – i al fald hvis man også samtidig anerkender eksistensen af sådan noget som moral og forsætlige handlinger, som man kan/bør/skal drages til ansvar for. Hvis den videnskabelige fornuft kun er i stand til at opbygge sine metodiske identifikationer og teoretiske forklaringer på lineær kausalitet og determinisme er det klart, at den afskærer sig selv fra de domæner, der som det biologiske domæne minimum fordrer funktionalitetsforklaringer og som det humane domæne minimum fordrer intentionalitetsforklaringer.

Den antropologiske grundmodel, som fremstillet ovenfor, er netop et bud på en forklaringsmåde, der *integrerer* den videnskabelige fornufts og den praktiske fornufts forklaringsprincipper ved at baserer sine forklaringer på hele hierarkiet af kausale, funktionalistiske og intentionelle forklaringsmåder – integreret i det dobbeltdynamiske organisations- og konstitutionsprincip, og for de menneskelige handlingers vedkommende formuleret i princippet om rettedhed mod/af rettedheden.

¹⁰ På lidt forskellig måde peger Kant flere steder på, at vi i det mindste må håbe på, at vi med tiden – i den historiske udvikling – udvikler kompatibilitet og sammenfald mellem vores moralske og naturlige mål. Netop i en (fremtidig) historisk epoke, hvor vi som naturvæsener er *motiveret* for det samme, som vi som praktisk fornuftige væsener har *grund* til at handle efter, vil vi klart kunne se, at vi som frit villende moralske væsener er del af naturen. Vore motiver vil da være af samme slag som vore grunde.

Pointet er således, at med den antropologiske grundmodels horisontale og vertikale forklaringsmåde er spørgsmålet om fri vilje, om moral og om de strafferetslige grundfænomener, der er emnet for denne artikel, *ikke* er forvist til et andet domæne end det, videnskaben – herunder psykologien – i øvrigt er i stand til identificerende og forklarende at gøre til genstand.

Lad os for at underbygge dette tage udgangspunkt i det kategoriske imperativ som det helt centrale princip i den praktiske fornuft: Et moralsk princip er ikke bare et princip for, hvad *du* mener, at *du* bør gøre, dvs. hvordan du selv må være rettet i og med dine handlinger. Det er et princip *alle* bør følge (ellers er det, som vi har set, et selvmodsigende/selvdestruktivt princip). Følgelig må et princip for, hvad du mener, du bør gøre også være et princip for, hvad *jeg* bør gøre. Derfor må du også over for mig kunne *begrunde* dette princip på fornuftig vis. Du må kunne begrunde det på en sådan måde, at du (a) ikke bare *tvinger* mig til at handle på denne måde, (b) ikke blot forsøger at *sløre* eller *ideologisk forføre* mig på et ureflekteret førsteordensniveau (dvs. så jeg bliver således rettet i mine egne handlinger uden at ane, hvad jeg gør, eller hvorfor jeg gør det) og (c) ikke blot *reducere* mig og mine handlinger til at være midler til, at du kan nå dine mål. Det handlingsprincip, denne rettedhed, som du peger på, må altså begrundes på netop en sådan måde, at det kan indgå i og være en del af *mit* førstepersonperspektiv og *min* selvorganiserende rettedhed mod/af min egen rettedhed. For at et handlingsprincip altså skal kunne være et ægte praktisk fornuftigt eller moralsk princip, skal det have form af *enhver* persons rettedhed mod/af rettedheden (både egen og andres rettedhed).

Det vil sige, at den praktiske fornuft – både som handlingserkendende og handlingsrealiserende – ligger i *førstepersonperspektivets* rettedhed mod/af rettedheden. Helt i overensstemmelse med den antropologiske grundmodels *videnskabelige (!)* forklaringsmåde.

5. Den antropologiske grundmodel: tilregnelighed.

Med den antropologiske grundmodel er det nu muligt at bestemme handlingskvaliteterne på en måde, der er kompatibelt med både psykologien og retsvidenskaben. Her skal vi først bestemme tilregnelighedsformerne.

Formuleret med den antropologiske grundmodels begreber er det første kriterium på tilregnelighed, at der horisontalt set findes *en aktivitet med en rettedhed mod/af et gerningsindhold*. Imidlertid er ethvert levende væsen, der er udstyret med en psyke, i stand til at udføre en sådan intentionel aktivitet (uden at vi af den grund tilregner dyr strafansvar). Det andet kriterium på tilregnelighed er derfor, at der skal være tale om en horisontalt rettet aktivitet, der vertikalt set er *frit villende organiseret i og med en rettedhed mod/af rettedheden*. Først da bliver den horisontale aktivitet til en egentlig handling med en

egentlig tilregnelig rettedhed. I denne simple og rene form er der tale om kriterierne på tilregnelighedsfænomenet *direkte forsæt*.

Ved tilregnelighedsfænomenet *sandsynlighedsforsæt* har vi ligeledes en aktivitet horisontalt rettet mod/af et gerningsindhold. Her er situationen imidlertid den, at den vertikale rettedhed mod/af rettedheden har form af en mindre kraftfuld, mindre fokuseret vilje. Men ikke mindre end at der stadig er tale om en organisering af rettedheden til en egentlig forsætlig handling.

Ved de to tilregnelighedsfænomener, *dolus eventualis* og *uagtsomhed*, har vi en horisontalt rettet aktivitet, der ikke er rettet mod/af et gerningsindhold, der er beskrevet af straffeloven. Men som *følge* af denne aktivitet foregår der imidlertid en anden aktivitet, der realiserer et sådant gerningsindhold. Forskellen mellem disse to tilregnelighedsfænomener er følgende:

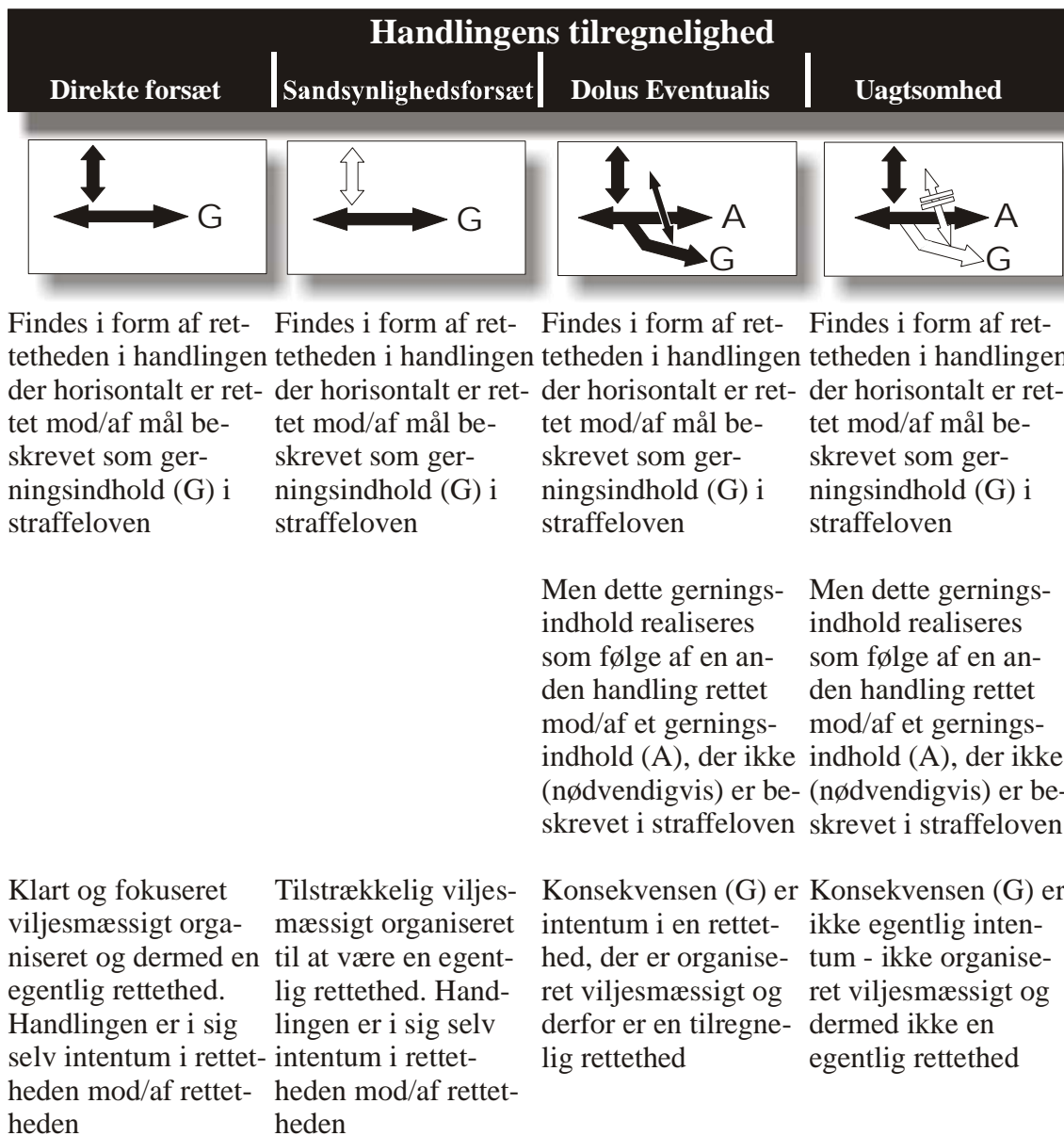
Ved *dolus eventualis* er konsekvensaktiviteten organiseret af en vertikalt rettet fri vilje, således at også konsekvensaktiviteten bliver til en egentlig tilregnelig handling ("gerningspersonen tog følgen med i købet").

Det er umiddelbart klart, at man kan tale om rettedhed ved direkte forsæt. Det kan derimod forekomme kontra-intuitivt at tale om rettedhed ved *uagtsomhed*, altså 'uagtsom rettedhed'. Men det, vi har med at gøre her, er en rettedhed, hvor man ikke er opmærksom på følgen af sin handling, hvor man ikke er (tilstrækkeligt) opmærksom på, at man faktisk har pligt til at foretage sig noget for at undgå følgen, eller hvor man fejlfortolker, ikke ordentlig har gennemtænkt eller er alt for naiv i forhold til vurderingen af risikoen for følgen. Man kan sige, at *organiseringen ikke var komplet*, og at personen kunne og skulle have præsteret en nødvendig og tilstrækkelig nedadrettet organisering. Hvis frit villende organisering havde været til stede, hhv. ikke var blokeret/fortrængt/forvrænget etc. så ville personen (formodentlig) havde undladt at handle sådan, at følgeaktiviteten opstod.

6. Den antropologiske grundmodel: binding og retfærdighed

På baggrund af et begreb om den praktiske fornuft, der med afsæt i den antropologiske grundmodel er kompatibel med både psykologien og retsvidenskaben, udarbejdes en bestemmelse af de sidste to handlingskvaliteter, binding og retfærdighed.

Den praktiske fornuft. I det følgende skal grundspørgsmålene om, hvad der er retfærdigt, og hvorfor loven binder, besvares med udgangspunkt i den almene antropologiske grundmodel af menneskelig eksistens og eksistensfrembringende handling, som vi fik fremstillet ovenfor.

Figur 4. Tilregnelighedsfænomenerne bestemt på grundlag af den antropologiske grundmodel. De vandrette pile markerer den horisontale rettethed i en handling. De lodrette pile angiver den vertikale rettethed mod/af rettetheden i de handlinger, hvis rettethed er angivet med vandrette pile. De to knækkede pile angiver rettetheden i handlinger, der er konsekvenser af de handlinger, hvis rettethed er angivet med horisontale pile. De skråstillede pile angiver den vertikale rettethed mod/af rettetheden i konsekvenserne. De hvide pile markerer ikkefuldt fokuseret rettethed. Under uagtsomhed ses den skråstillede pil 'blokeret' af to korte streger, markerende at denne rettethed enten ikke findes eller er undertrykt/fordrejet på en måde, så den i effekt ikke findes.

Nærmere bestemt drejer det sig om den særlige side af menneskelig eksistens, der vedrører dette, at vi har et fælles socialt eksistensgrundlag. Den svage (og mere intetsigende) bestemmelse af sameksistens er, at vi hver især høster nogle fordele heraf. Den stærkere (og egentlige) bestemmelse af sameksistens er, at vi slet ikke kunne eksistere som mennesker uden at leve tilværelsen på en sameksisterende måde.

Vi er i fundamental fysisk og biologisk henseende gensidigt afhængig af hinanden. Vi er afhængig af, at vi via samarbejde og arbejdsdeling frembringer det fysiske og biologiske eksistensgrundlag, der skal til at dække vore fysiske og biologiske behov. Men vi er også afhængig af sameksistens på en langt mere gennemgribende måde end det. Vi kunne klart nok ikke opretholde alt det, som derudover giver tilværelsen en egentlig meningsfylde: tilknytning til kære andre, socialt samvær, kulturelle frembringelser af teknologisk, kunstnerisk-æstetisk og erkendelsesmæssig art. Alt det, som den enkeltes tilværelsesprojekt helt overordnet er rettet mod/af som egentlige tilværelsesfyldende værdier i det gode liv. Formuleret i lyset af den antropologiske grundmodel: Vi kan ikke i isolation eksistere på den særligt menneskelige måde, der er givet ved den gensidige rettedhed mod/af rettedheden. Vi kan ikke eksistere uafhængig af det meningsfulde i vores tilværelse, der hidrører fra, at vi er rettet mod/af den menneskelige kultur som sådan og mod/af andre personer og deres særlige rettedhed mod/af deres egne tilværelser. Alt dette eksisterer kun – og kan kun fylde vore

tilværelser hver i sær med mening – som følge af sameksistens.

En sådan menneskelig værdifyldt fælles tilværelsesform og sameksistensgrundlag er der ganske enkelt en god del *praktisk fornuft* i at opretholde og videreudvikle. Praktiske fornuft kan i denne sammenhæng bestemmes som den særlig måde, den enkelte persons virksomhed er formet på, så den er rettet mod/af opretholdelsen og videreudviklingen af den fælles og særligt menneskelige tilværelsesform. Virksomheden er praktisk fornuftig, når den som tilværelsesprojekt er rettet mod/af menneskelig sameksistens.

Eftersom den overordnede tilværelsesrettede virksomhed organiserer/er konstitueret af konkrete handlinger, kan en *praktisk fornuftig handling* med den antropologiske grundmodel bestemmes således, som illustreret i figur 5.

En første skitse til de to handlingskvaliteter, binding og retfærdighed, er da, at både *binding* til den lovregulerede sociale orden og *retfærdighed* er sider ved den praktiske fornuft. Dermed skal lovens binding og retfærdighed undersøges i lyset af, hvad der er den praktiske fornufts egenart.

Da den praktiske fornuft som et intentionelt fænomen er dobbeltsidigt (modsat dualistisk), skal vi i overensstemmelse med den almene grundmodel først se på dens mulighedsbetingelser i det sociodynamiske intenterperspektivet (udefra og ind) og dernæst i det psykodynamiske intenterperspektivet (indefra-og-ud).

Tilværelsesprojekt <i>... (psykodynamisk set) praktisk fornuftig når det projekt, den konstituerer og organiseres af, er et tilværelsesprojekt, der på sin side er rettet mod/af en sameksistent tilværelsesform</i>	Virksomhed ↓organiserer↓	Tilværelsesform <i>... (sociodynamisk set) praktisk fornuftig, når det situative mål som handlingen umiddelbart realiserer, er organiseret af og medvirker til konstituering af sameksistente tilværelsesformer</i>
↓organiserer↓ Situativt projekt	Handlinger <i>...En handling er...</i>	↓organiserer↓ Situative gøremål

Figur 5 viser en reduceret udgave af den almene grundmodel. Ovenstående model læses med udgangspunkt i hvad handlinger er, dvs. "En handling er...", hvilket så bestemmes hhv. psykodynamisk og sociodynamisk.

Den praktiske fornuft, binding og retfærdighed – sociodynamisk set (set udefra-og-ind). Det første, der skal afklares, er, hvad lov i det hele taget er for noget. Svaret er i første omgang, og til nærværende brug, ganske enkelt – selv om det, som det også gælder for ethvert andet fænomen, bliver ganske kompliceret, når man fordyber sig i problemstillingerne. Svaret lyder i sin enkelthed, at lov er en særlig måde at løse visse af de sociodynamiske sameksistensproblemer, der opstår i vores fælles tilværelse.

Der kan opstå to typer af problemer i det komplekse væv af sociodynamiske kræfter, der frembringer, opretholder og udvikler den sociale orden i vores sameksistens. Den første type af problemer vedrører selve samspillet mellem forskellige

sociodynamikker. Den anden type vedrører de menneskelige aktørers 'skrøbelighed', og deres besvær med altid at fastholde virksomheden i en praktisk fornuftig form.

Den første type af problemer – de rent sociodynamiske – opstår, når (1) forskellige interesser eller begivenheder i den fælles tilværelse støder sammen på en måde, så de ikke umiddelbart kan forenes til en sameksistent tilværelsesform, og når der (2) ikke er nogen selvindlysende måde at løse disse problemer på. En selvindlysende løsning har vi, hvor der kun er én central værdi at forholde sig til: F.eks., som vi har set, at vi skal holde vore løfter over for hinanden.

Hvor der ikke er nogen umiddelbart selvindlysende praktisk fornuftig løsning, løser vi problemet ved at indføre en

bestemmelse, *en lov*, der anviser, hvordan vi hver især, i fællesskab og som administratorer af samfundsmæssige institutioner *skal* håndtere denne art af problemer. Bestemmelsen '*skal*' er helt central her. Lovbestemt social orden giver ingen mulighed for blødere bestemmelser, f.eks. at man *kanne* overholde loven (i betydningen at der er valgfrihed mht. om det gælder for én selv), eller at man *burde* overholde loven (i betydningen at det er op til éns samvittighed at afgøre, om man mener, man selv bør overholde loven).¹¹

Den anden type af problemer, som vi forsøger at løse med lovgivning, opstår, fordi vi som mennesker ikke altid opfører os praktisk fornuftig og ikke altid retter os mod/af det fælles gode, det fælles bedste, i vores sameksistente tilværelsesform. Det kan der være mange grunde til, både sådanne der drejer sig om, at vi ikke *kan* (f.eks. manglende viden eller forståelse), ikke *vil* (f.eks. fordi vi foretrækker "genvejen" over en kriminel situations- eller tilværelseshåndtering), ikke *tør* (mangler modet til at efterkomme et lovkrav – f.eks. at hjælpe en nødstedt eller et voldsoffer). Disse forskelligartede grunde skal vi ikke opholde os yderligere ved her. Blot skal vi konstatere det som et empirisk faktum, at sameksistensproblemer også opstår, fordi mennesker kan have praktisk ufornuftige situative projekter og hele tilværelsesprojekter for, som ikke altid og ikke udelukkende er rettet på en praktisk fornuftig måde mod/af sameksistent tilværelse i almindelighed og den lovbestemte sociale orden i særdeleshed. Også i disse tilfælde sætte vi ind med en lovregulering, der med magt påtvinger vore handlinger en praktisk fornuftig form – i al fald mht. de vitale dele af vores sameksistens.

Praktisk fornuft forsøgt forklaret magtfunktionelt. På grundspørgsmålet om hvorfor loven binder, dvs. hvorfor vi rent faktisk er rettet mod/af tilværelsen med den lovlige, praktisk fornuftige virksomhed, som vi *skal* udvise, kunne man nu ganske enkelt svare, at der bag dette 'skal' jo ligger magt og sanktion. Man kunne svare, at loven binder, fordi den ganske enkelt er understøttet af institutioner, der har magt til at tvinge os på basis af sanktioner.

Forbundet med dette synspunkt vil man i virkeligheden nok afvise spørgsmålet om, hvorvidt en lov er retfærdig, eftersom det simpelthen ikke står til diskussion. Loven – retfærdig eller ej – udgår fra den suveræne magt og skal adlydes. Ellers straffes der. Punktum.

¹¹ Bemærk at vi her naturligvis kun kan og skal beskæftige os med netop de almene bestemmelser, der vedrører muligheden for tværvideenskabelig kompatibilisering af retsvidenskabelige med psykologiske begrebsdannelser. Lovreguleret social orden er således her bestemt ved det helt basale, at sociodynamikkerne overhovedet *kan* komme og kommer i konflikt med hinanden, dels på måder, der har selvindlysende løsninger, dels på måder der ikke har. I de videre analyser – der ligger uden for denne artikels rammer – skal vi naturligvis også se på, at disse sociodynamiske konflikter muligvis, ja i de fleste samfund som oftest, men ikke nødvendigvis, forvaltes, forhandles og/eller dikteres på baggrund af samfundsgrupperinger med interessemodsatninger. I den videre analyse skal man altså se nærmere på et bestemt samfunds, en bestemt kulturhistorisk epokes og/eller en bestemt samfundsgrupperings konkrete forsøg på at løse lovgivningsopgaverne (og herunder også med magt at forvalte egne særinteresser).

Men det ses let, at en sådan opfattelse af binding og retfærdighed ikke er særligt tilfredsstillende. Der er ikke rigtig tale om nogen ordentlig *binding* her. Enhver røverhøvding, krigsherre, finansmand eller interesseorganisation, der har ressourcer nok til at opbygge den fornødne magt ville i så fald kunne udstede sine egne indiskutable og ubegrundede love. Det må være ret så indlysende, at ingen på sigt kan føle sig *bundet* (men nok underkuet og tvunget) af et sådant lovsystem. Det er ganske enkelt ikke nok til at oprette, opretholde og udvikle sameksistente tilværelsesformer som sådan.

Praktisk fornuft søgt forklaret fordelsfunktionelt. Et lidt mere dybsindigt svar blev fremhævet af de engelske filosoffer omkring 1700-tallet. Her lyder begrundelsen, at loven binder, fordi det er i ens egen interesse at binde sig til loven. Loven anviser, hvordan vi i bred forstand skal sameksistere og i snæver økonomisk forstand skal kooperere. Loven er en fælles garanti for, eller social kontrakt på, at vi alle er virksomme under de samme socioøkonomiske spilleregler. Hvis man forbryder sig mod loven, vil de andre, éns samarbejdspartnere og sociale fæller, ikke mere kunne regne med én, og man bliver ekskluderet fra Kooperation og fællesskab. Er man ekskluderet fra fællesskabet, har man ingen mulighed for at opretholde en attråværdig tilværelse for sig selv og dem, man har ansvar for. Derfor er det selvindlysende i egen interesse at overholde loven.

Spørgsmålet om, hvorfor en lov er retfærdig, må i denne sammenhæng lyde, at en lov er retfærdig, når den bedst mulig varetager de interesser, som det lovgivende kooperative fællesskab kan blive enige om at samle sig om. Love er en konsensus-konstruktion og retfærdigheden følger af dens instrumentelle effektivitet i den givne kontekst, hvori den skal fungere regulativt. I en anden kooperativ gruppe baseret på et andet interessefællesskab ville samme lov måske virke destruktivt over for disse interesser og i den forstand være uretfærdig.

Heller ikke et sådant svar giver tryk og solid grund under retsfølelsen og retssikkerheden. For det første betyder den rent instrumentelle binding jo ret beset, at blot man ikke bliver opdaget af de andre, så kan man bryde loven, som man vil og høste egne fordele heraf og udkonkurrere sine kooperationspartnere, uden at de på noget tidspunkt indser, hvad der overgik dem. For det andet betyder det jo stadigvæk blot, at enhver tilstrækkelig magtfuld sammenslutning kan ophøje sig selv til Det Kooperative Fællesskab og dermed udstede egenrådige og selvbegunstigende love, som andre i periferien af et sådant fællesskab så tvinges til at overholde.

Praktisk fornuft forklaret som intentionalitet. Et dybere ikke blot funktionalistisk/instrumentelt svar på, hvorfor loven binder, og hvad der gør en lov retfærdig må tage udgangspunkt i selve det *menneskelige* og det menneskeliges eksistensbetingelser som angivet med den antropologiske grundmodel. Vores væsenskerne, det menneskelige, er på den ene side (udefra-og-ind) givet ved de sameksistente tilværelsesformer med deres meningsfylde i form af menneskelig og kulturel rettedhed, som vi er rettet af. De er vore uomgængelige mulighedsbetingelser. På den anden side (indefra-og-ud) er vores væsenskerne givet ved de tilværelsesprojekter, hvormed vi selvorganiserende og frit

villende retter os formende, forandre, videreudviklende *mod* disse mulighedsbetingelser. Til mulighedsbetingelserne for de tilværelsesformer, vi er rettet mod/af, hører lovregulering af sociodynamiske konflikter. Til vores menneskelige væsenskerne hører altså også dette, at være rettet mod/af det lovregulerede ved tilværelsens mulighedsbetingelser. Selve bindingsprincippet er ikke noget, vi finder på. Det en del af det menneskelige ved os.¹²

Angående retfærdighed er det sådan, at den menneskelige tilværelses mulighedsbetingelser ligger deri, at vore tilværelsesformer er *sameksistente*, og opretholdes og videreudvikles af, at vore virksomheder er kooperativt rettet mod/af det *sameksistente* ved tilværelsesformerne. Derfor er vi hver især med vore overordnede tilværelsesprojekter rettet mod/af hinandens tilværelsesprojekter, for så vidt de jo netop alle er rettet mod/af det *sameksistente* som sådan. Vi er kort og godt – når vi foretager en abstraktion til blot at se på selve rettedheden i enhver menneskelig virksomhed – rettet mod/af rettedheden hos hinanden. En nødvendig (men ikke tilstrækkelig) bestemmelse af retfærdighed er derfor, at den er, hvad man ofte kalder et anden-rettet fænomen. Den er rettet mod/af én medmenneske (de yderligere bestemmelser, der skal til, kommer vi ind på i næste afsnit).

Alt i alt: Den særlige bestemmelse af binding og retfærdighed, som netop gives i det sociodynamiske perspektiv lyder: (a) Netop i dette perspektiv kan vi identificere, begrebsliggøre og teoretisk forklare de særlige sociodynamikker og sociodynamiske lovmæssigheder, der opstår i og bestemmer selve den *sameksistente* natur i vores fælles tilværelsesformer. (b) Netop i dette og kun dette perspektiv kan vi identificere de sociodynamiske komplikationer, som nødvendiggør lovbundne udformninger af vore tilværelsesprojekter og virksomheder. (c) Netop i dette og kun dette perspektiv kan vi forklare, hvorfor/hvordan love kan være løsning, på disse problemer.

Den praktiske fornuft, binding og retfærdighed – psykodynamisk set (set indefra-og-ud. Som vi har set, realiseres handlinger af en *nogen*, en konkret person med et førstepersonperspektiv (*1pp*). Som vi også så ovenfor, er der fire perspektiver i menneskets forbundethed med omgivelserne. *1pp-3pp*: rettedheden mod/af det mest abstrakte og universelle i rettedhed som sådan, *1pp-2pp*: rettet mod/af

det andre menneskers rettedhed, *1pp-1pp*: den reflekterende rettedhed mod/af egen rettedhed. Og endelig *1pp-0pp*: rettedhed mod/af det, som ikke selv bærer præg af nogen rettedhed.

Psykodynamisk set forudsætter et meningsfyldt retfærdighedsbegreb for det første, at vi som mennesker er intentionelle væsener, og som sådan kan indtage et førstepersonperspektiv. Retfærdighed rejser sig først for væsener, der opfatter verden fra et førstepersonperspektiv, væsener der selv gør sig praktisk fornuftige overvejelser; selv iværksætter handlinger af den og den art og med det og det engagement. Hvis moralen eller loven ikke egentlig er personens eget perspektiv, forbliver der tale om tvang og andres magt og ikke om retfærdighed. Lovbaseret social orden bliver først til egentlig retfærdighed, når den ikke blot er social regulering, men kan være del af førstepersonperspektivet. Man kan også sige det sådan, at lovens retfærdighed er baseret på, at der rent faktisk er en *nogen*, som *er i stand til* på autentisk vis at have den som del af sit tilværelsesprojekt.

Endvidere rejser spørgsmålet om retfærdighed sig først, når vi har med *sameksistensen* mellem adskilte individer at gøre, således at der eksisterer en anden, med hvem man er i *sameksistens*. Spørgsmålet om retfærdighed rejser sig endvidere først, når der er tale om *intentionelt selvorganiserende* væsener. Spørgsmålet rejser sig således ikke for blot simpelt samvirkende organismer som f.eks. myrer (styret af kemisk kommunikation) eller neurale netværker (styret af program-instruktioner). Og ganske vist er katte og mus som alle andre dyr intentionelt rettede og dermed *nogen* med førstepersonperspektiver. Men katten kan ikke være rettet mod/af musens rettedhed som sådan. Derfor kommer retfærdighed heller ikke på tale i kattens leg med musen.

For det andet, altså, forudsætter et meningsfyldt retfærdighedsbegreb psykologisk set, at denne *nogen*, er rettet mod/af en *anden rettedhed*. Spørgsmålet om retfærdighed giver ikke mening i forhold til anonym natur som sådan (altså *1pp-0pp*), hvor der ikke er nogen anden rettedhed, at være rettet mod/af. Retfærdighed skal bestemmes i forhold, hvor der er tale om en rettedhed mod/af en anden rettedhed, dvs. i forholdene *1pp-3pp* og *1pp-2pp*.

I *3pp*-dimensionen bestemmes retfærdigheden i lyset af, hvad vi kunne kalde den universelle praktiske fornuft (jf. Kant i foregående afsnit, her med en term inspireret af Habermas). Det er den praktiske fornuft, der kendetegner selve den sociale *sameksistens som sådan*, og som må gælde for ethvert socialt *sameksistent* væsen (hvad enten det er menneskeligt eller ej). I dette universelle praktisk fornuftige perspektiv søger man at bestemme moralske og retslige forhold, og dermed også retfærdighed, ved at *bortabstrahere* enhver konkret psykodynamisk bestemmelse af *det særligt menneskelige ved os*, hvordan vi er, hvad vi kan og hvad vi vil som konkrete menneskelige væsener. Det eneste, vi fastholder, er den ene helt abstrakte bestemmelse, at vi er praktisk fornuftige væsener (som alle andre socialt *sameksisterende* væsener i universet måtte være det), og at vi som sådan kan være rettet mod/af opretholdelsen af selve tilværelsesformens sociodynamiske egenskaber.

I *2pp*-dimensionen derimod bestemmes retfærdighed i lyset af den praktiske fornuft, *menneskelig* set. Her abstraheres

¹² Dermed er der jo også åbnet op for hele den komplicerede diskussion om forholdet mellem positiv ret og naturen. Det er imidlertid ikke plads til at forfølge denne diskussion yderligere ud over blot at påpege, at den antropologiske grundmodel jo kan udlægges som en *kulturhistorisk/handlingsteoretisk version af naturretstænkningen*. I den, og kun den forstand, er den antropologiske grundmodel naturalistisk modsat konstruktionistisk (eller retspositivistisk). Da grundmodellen jo bygger på intentionelle forbundetheder og dermed på historisk foranderlighed, er der med begreber som "det særligt menneskelige" og "menneskelig væsenskerne" ikke tale om essentialistiske begrebsdannelser, endsi en essentialistisk version af naturalismen. Til yderligere afklaring af, hvad der skal forstås ved en ikkeessentialistisk, men historisk og handlingsteoretisk naturalisme, henvises til Bertelsen 2000a, 2001 samt til diskussionen mellem Katzenelson og Bertelsen i hhv. Katzenelson 2002 og Bertelsen 2002a.

der netop ikke fra det særligt menneskelige. Her ser vi på den særlige psykodynamik i de tilværelsesfrembringende og -udviklende tilværelsesprojekter og virksomheder, der hidrører fra, hvordan vi rent faktisk *er* som *menneskelige* væsener som sådan, og hvad vi rent faktisk *kan* (og ikke kan) som *mennesker*.¹³

Nedefra-og-op ser vi på psykodynamikken i form af den særlige menneskelige konstitutionsdynamik. Ovenfra-og-ned ser vi på, hvordan vi selvorganiserende og præsterende med vores *særligt menneskelige* måde er rettet *mod/af* tilværelsesformen. Det er med denne *psykodynamik*, vi opretholder og videreudvikler de særligt menneskelige karakteristika ved *sociodynamikken* som sådan – og dermed også *de særligt menneskelige* komplikationer i *sociodynamikken*, som fordrer lovregulering ved hjælp af særligt menneskelige lovbestemmelser.

Der kan foretages yderligere en differentiering mellem den *generaliserede* anden og den *individualiserede* anden. I den *generaliserede 2pp*-dimension kan retfærdighed bestemmes som en omverdensforbindelse til det *almenmenneskelige* som sådan. Det *almenmenneskelige*, som vi genfinder i ethvert *menneskeligt* tilværelsesprojekt og i enhver *menneskelig* tilværelsesform. Generaliseret menneskelig rettedhed ligger i meget af det, vi omgiver os med, i kunstværker, redskaber, kulturelle traditioner, normer, institutioner, love etc. I denne *generaliserede 2pp*-dimension forklares en persons handlinger med, at de er rettet *mod/af* hele det komplekse væv af menneskelige rettedheder i tilværelsesformerne.

I den *individualiserede 2pp*-dimension bestemmes og forklares retfærdighed som en side ved dette at være rettet *mod/af* en helt konkret og specifik anden persons rettedhed. Retfærdighed vedrører i dette perspektiv dette, at vi ikke bare lever i sameksistens med anonyme andre, som vi blot forholder os til som bærere af de tilværelsesformer, som vi selv er afhængige af for at kunne eksistere. Retfærdighed vedrører her, at vores rettedhed også er en rettedhed *mod/af* at oprette, opretholde og videreudvikle (mulighedsbetingelserne) for dette, at den konkrete anden selv har et tilværelsesprojekt. Vore handlinger forklares her i forhold til den helt konkrete *sociodynamik* og det helt konkrete møde mellem to mennesker, der opstår i og med rettedheden *mod/af* en sådan helt konkret andens rettedhed (og den andens rettedhed *mod/af*

sin egen rettedhed og den andens rettedhed *mod/af* vores rettedhed):

Tilsvarende overvejelser kan gøres mht. bindingsbegrebet. I *3pp*-dimensionen forklares vores binding til loven horisontalt set ved, at det hører til vort intentionelle væsen simpelthen at være rettet *mod sameksistente tilværelsesformer* som sådan. Vertikalt set forklares vores binding ved, at det derfor også hører til vores intentionelle væsen rent faktisk at præstere en selvorganisering af de fornødne handlinger og virksomheder, hvormed vi retter os *mod* det sameksistente i vores tilværelsesform. Netop i denne forstand hører binding simpelthen til vores menneskelige væsen.

I den *generaliserede 2pp*-dimension forklares vores binding til loven ved vores rettedhed *mod/af selve det menneskelige* ved vores sameksistente tilværelsesform. Det hører til vores intentionelle menneskelige væsen at være rettet *mod/af* tilværelsesformer, der giver særlig menneskelig meningsfylde, og som har en særlig menneskelig værdi for os. Mere præcist binder vi os til den lovregulerede sociale orden, der netop tilvejebringer en særligt menneskeligt meningsfyldt og særligt menneskeligt værdifuld tilværelsesform.

I den *individualiserede 2pp*-dimension forklares bindingen til loven i lyset af det helt konkrete forhold til *unikke andre personer*. Vi binder os til lovreguleringer, der netop tilvejebringer den helt unikke meningsfylde, der er knyttet til dette, at mennesker også er særlige *individualiserede* væsener.

I rettedhed *mod/af* egen rettedhed, *1pp-1pp*, forklares binding til loven ved vores egne vedholdende præstationer og vilje til at udforme et tilværelsesprojekt, der er afstemt med vores sameksistente tilværelsesformer.

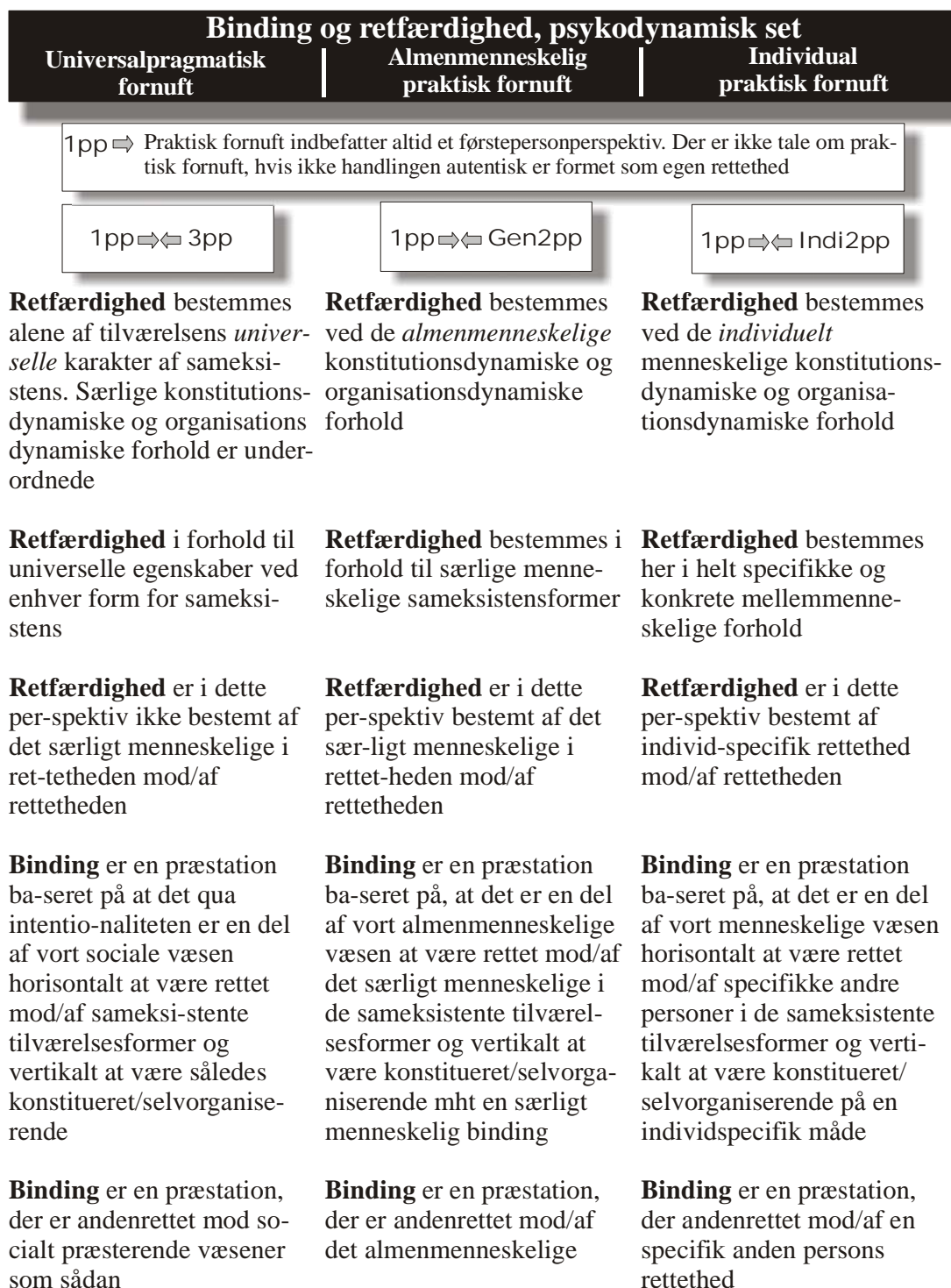
Kun en psykologi, der er i stand til at give videnskabelige forklaringer på grund af den *psykodynamik*, der består i *selvorganiserende frit villende præstationer i et førstepersonperspektiv*, er kompatibel med en retsvidenskab, der opererer med et ægte og det vil sige ikkedeterministisk begreb om *tilregnelighed* og *forsæt*. Netop en sådan psykologi kan bidrage med et ægte begreb om *retfærdighed* og et egentligt begreb om, hvordan loven *binder*.

7. Afslutning

Spørgsmålet var, om retsvidenskab og psykologien kan indgå i et ægte tværvidenskabeligt forhold. Et ægte tværvidenskabeligt samarbejde er et, hvor den ene videnskab ikke er reduceret til hjælpevidenskab for den anden, og hvor de to videnskaber perspektiverer et fælles domæne i virkeligheden, in casu det antropologiske domæne, selvfølgelig med hver deres erkendelsesmæssige og praktiske interesser, men også på en måde der fører til egentlig videnskakkumulering mht. hele det antropologiske domæne.

¹³ To fine bestemmelser af, hvad det kommer an på i tilværelsen, og som ikke blot formulerer det som et *3pp*-anliggende, men også som et *2pp*-anliggende mellem *menneskelige* væsener, finder vi hos Dworkin og Finnis. Dworkin (1977): I presume that we all accept the following postulates of political morality. Government must treat those whom it governs with concern, that is, as human beings who are capable of suffering and frustration, and with respect, that is, as human beings who are capable of forming and acting on intelligent conceptions of how their lives should be lived. (p272)

Finnis (1980): There is, I think, no alternative but to hold in one's mind's eye some pattern, or range of patterns, of human character, conduct, and interaction in community, and then to choose such specification of rights as tends to favor that pattern, or range of patterns. In other words, one needs some conception of human good, of individual flourishing in a form (or range of forms) of communal life that fosters rather than hinders such flourishing (p219).

Figur 6 viser de centrale bestemmelser af retfærdig og binding i de tre forskellige rettedhedsforhold mellem førstepersonperspektivet og omverdenen.

Forudsætningen for en sådan tværvideenskabelighed er for det første, at de almene grundbegreber, som udgør grundlaget for de respektive empirirettede hypoteser, forklarende teorier og handlingsanvisende modeller, er *kompatible*. For det andet er forudsætningen, at de to videnskaber i al fald mht. dette fællesdomæne har en fælles teoretisk model – en model der med kompatible begreber *identificerer* det samme område, og som *forklarer* dette domæne på en ensartet måde. Kort sagt: forudsætningen for ægte tværvideenskabelighed er, at der kan udvikles en fælles *antropologisk grundmodel*.

Det har været opgaven i denne artikel at påvise muligheden for at udvikle en sådan fælles antropologisk grundmodel mht. et fænomen, der i al fald står centralt i det antropologiske domæne både i retsvidenskabens og psykologiens perspektivering, nemlig den *menneskelige handlingen*, og den måde mennesket via handling opretter, opretholder og videreudvikler sameksistente tilværelser. Strategien har fra starten af været lagt lidt skævt an, idet artiklen har koncentreret sig om, at i al fald *psykologien* som videnskab både *kan* og *skal* "oppe sig". Det kan ske ved at psykologien sætter sig i stand til videnskabeligt at identificere den menneskelige handling som *horisontal rettethed mod/af omverdenen* samt *vertikal selvorganiserende rettethed mod/af egen rettethed*. Netop en sådan antropologisk grundmodel ophæver det vertikale split imellem organisation og konstitution og det horisontale split mellem psykodynamikken (og vores kropslige biodynamik i det hele taget) og sociodynamikken (og omverdensdynamik i det hele taget). Derved ophæves de 'kantianske split' i vores fornuft, som ellers lægges til grund for argumentation imod egentlig tværvideenskabelig forening af den videnskabelige og den praktiske fornuft, herunder foreningen af psykologi og retsvidenskab.

Den antropologiske grundmodel siger, at såvel psykologien som retsvidenskabens må give en firedimensionel forklaring på menneskelig handling (og dermed på de øvrige fænomener som tager udgangspunkt i handlingsfænomenet som sådan). Denne firedimensionale forklaring er en intentionel forklaring (til forskel fra en kausal og en funktionalistisk forklaring). Handling, som intentionel forbundethed, skal horisontalt set forklares *sociodynamisk* (udefra-og-ind), *psykodynamisk* (indefra-og-ud), *konstitutionsdynamisk* (nedefra-og-op) samt *organisationsdynamisk* (ovenfra-og-ned). Ingen af forklaringsperspektiverne kan stå alene; ingen af dem kan reduceres til nogen af de andre.

Denne antropologiske grundmodel med dens firedimensionale dynamiske forklaring giver følgende definition af de fire grundfænomener, hvorved handlingsbegrebet i hhv. retsvidenskabens og psykologien skal kompatibiliseres.

1. *Forsæt*: Findes i form af handlinger, der vertikalt set er *selvorganiseret* ved rettetheden mod/af egen rettethed.
2. *Tilregnelighed*: Findes i personens selvorganiserende kapacitet til at *kunne* handle på en

forsættelig måde, således at man med rette kan tilregne vedkommende ansvar.

3. *Binding*: Findes i dette at personens rettethed mod/af den lovregulerede sociale orden, der skabes ved lovregulering, rent faktisk *præsteres* på en tilregnelig måde ved den vertikale nedadrettede organisering mod/af egen horisontale rettethed.
4. *Retfærdighed*: Findes i form af den *personligt perspektiverede* såvel universelle som særligt menneskeligt udformede lovregulerende handling, hvormed vi binder os til at være gensidig andenrettet i vore handlinger.

Fordi en sådan antropologisk grundmodel kompatibiliseres handlingsbegrebet i hhv. retsvidenskabens og psykologien ved at tage udgangspunkt i rettetheden mod/af rettetheden som den menneskelige handling væsen, retsvidenskabeligt såvel som psykologisk, kan de to videnskaber indgå i et ægte tværvideenskabeligt og egentlig videnskabeligt forhold mht. det antropologiske domæne og den videnskabelige indsigt i det særligt menneskelige.

Referencer

- Bertelsen, P. (1999a): Free will in psychology –In the search of a genuine compatibilism. *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*. 19 (1), 41 - 77
- Bertelsen, P. (1999b): psykologien i tværvideenskabelig belysning – indlæg fra Augustkonferencen 1999. (se "Debat med salen") *Bulletin fra Forum for Antropologisk psykologi, særudgave nr. 1, 137-142*.
- Bertelsen, P. (2000a): *Antropologisk psykologi. En almenpsykologisk opfattelse af den frie vilje, bevidstheden og selvet*. Frydenlund. København.
- Bertelsen, P. (2000b): At komme til sig selv, med vilje. Antropologisk psykologiske træk af selvet historie: Augustin 354 – 430 e.v.t. I: Henrik Høgh-Olesen (ed.): *Ånd og natur. Ti almenpsykologiske essays ad modum Katzenelson*. Dansk psykologisk Forlag. København.
- Bertelsen, P. (2001): Antropologisk psykologi – et bud på en videnskabssteoretisk bestemmelse af disciplinen. *Bulletin fra Forum for Antropologisk psykologi, nr. 9, p11-41*.
- Bertelsen, P. (2002a): Essenser og resonanser, bestandigheder og foranderligheder – og den praktiske fornuft. *Bulletin fra forum for antropologisk psykologi, nr. 10, 108-109*.
- Bertelsen, P. (2002b): Realismens begreb om selvet. I: Bertelsen, P., Hermansen, M. & Tønnesvang, J. (eds.): *Vinkler på selvet. En antologi om selvbegrebets anvendelse i psykologien*. Klim. Århus.
- Dworkin, R. (1977): *Taking Rights Seriously*. Harvard University Press.
- Engelsted, N. (1994): Værdi, verden og virksomhedsteori. I: *Psykologi i et jubilæumsperspektiv*. Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.
- Engelsted, N. (1999): *Hvad psykologien i grunden er videnskaben om*. Essay præsenteret på Augustkonferencen 1999, Psykologisk Institut, Aarhus Universitet
- Finnis, J. (1980): *Natural law and natural rights*. Clarendon Press. Oxford.
- Hart, H.L.A. (1976): *The Concept of Law*. Oxford University Press.

- Katzenelson, B. (1996): Handling og adfærd. *Bulletin fra forum for antropologisk psykologi*, nr. 1, (2-26).
- Katzenelson, B. (2001): Antropologisk psykologi som psykologiens fundament og samlende begreb. *Bulletin fra forum for antropologisk psykologi*, nr. 9, 42 – 79.
- Katzenelson, B. (2002): Uddybninger af artiklen: Antropologisk psykologi som psykologiens fundament og samlende greb. *Bulletin fra forum for antropologisk psykologi*, nr. 10, 95-107.
- Mammen, J. (1986): Erkendelse som objektrelasjon. *Psyke og Logos*, 7 (1), 178 - 202.
- Mammen, J. (1999): *Psyken som 'Res Extensa'*. Essay præsenteret på Augustkonferencen 1999, Psykologisk Institut, Aarhus Universitet
- Mathiasen, C. (2001): Skæbnefortællinger og økologi. *Psyke & Logos*, 22 (nr. 2), p 717 – 750.
- Nagel, T. (1974), What is it like to be a bat? *Philosophical Review*, 83, 435-450.
- Nagel, T. (1986): *The view from nowhere*. Oxford University Press.
- Rawls, J. (1971): *A theory of justice*. Harvard University Press.
- Smith, E. (1999): retsvidenskaben har hårdt brug for psykologien. *Bulletin fra Forum for Antropologisk psykologi, særudgave nr. 1, 137-142*.
- Strawson, G. (1998): Luck Swallows Everything. *Times Literary Supplement & Routledge Encyclopedia of Philosophy*.
- Strawson, P. F. (1962): Freedom and resentment. *Proceedings of the British Academy*, 48 (1-25)
- Taylor, C. (1982): Responsibility for Self In: Watson Gary Watson (ed.): *Free Will*. Oxford University Press
- Taylor, C. (1983): Hegel's philosophy of mind. In Fløjstad, G. (ed): *Contemporary philosophy*, 4, 133 – 155.
- Wittgenstein, L. (1971): *Filosofiske undersøgelser*. Munksgaard. Kbh.
- www.folketinget.dk (Folketingets webside 2001a). *Besvarelse af spørgsmål nr 99 af 23. januar 2001 fra Folketingets Retsudvalg*. Besvaret ved Rigsadvokaten under henvisning til "Den kommenterede straffelov, alm. Del, 6. udgave, 1999, p169-170" samt "Højesteretsudtalelse i U1998.277H".
- www.folketinget.dk (Folketingets webside 2001b): Skatteudvalget (Alm. del - bilag 304, spørgsmål 116). Her refereres forslag til straffelov, som blev fremsat i Folketinget i 1924, §20 stk 2(jf. Rigsdagstidende 1924-25, tillæg A, sp. 3153-3154):
- Waaben, K. (1973): *Det kriminelle forsæt*. Juristforbundets forlag. København